

“SANTAROS” VEIKLA KLAIPĖDOS KRAŠTE TARPUKARIO METAIS

Jurgita Valančiūtė

Įvadas

1919 metais Versalio taikos sutartimi Klaipėdos kraštas buvo atskirtas nuo Vokietijos ir laikinai perduotas Antantės valstybėms (Anglijai, Prancūzijai, Italijai ir Japonijai). Įsigaliojus Versalio taikos sutarčiai (1920 01 10), Prancūzijai buvo pavesta administruoti Klaipėdos kraštą. 1923 m. sausio 15 d. Lietuva prisijungė Klaipėdos kraštą. Ambasadorių konferencijai teko šį faktą pripažinti. 1924 m. buvo priimta Klaipėdos krašto Konvencija, tačiau ji neišsprendė visų su Klaipėdos krašto prijungimu prie Lietuvos susijusių problemų. Konvencija atskyrė Kauno ir Klaipėdos krašto autonominės valdžios kompetencijas, tačiau Lietuvos vyriausybė ir Klaipėdos krašto gyventojai skirtingai suprato Klaipėdos krašto Konvenciją bei Statutą.

Lietuvos vyriausybė autonominį krašto statusą suprato kaip galimybę visiškai įsilieti į Lietuvos valstybę. Tuo tarpu krašto gyventojams, tiek vokiečiams, tiek vietiniams lietuviams, tai buvo “pereinamoji stadija prijungiant Klaipėdos kraštą prie Vokietijos”¹.

Klaipėdiečiams lietuviams autonominis statusas atrodė esąs pakankamas ateities garantas, galįs ginti juos nuo didlietuvių invazijos visose gyvenimo sferose. Naudodamiesi nauja padėtimi jie tikėjosi pamažu atkovoti iš vokiečių jų turėtas pozicijas ir užimti vyraujančią padėtį krašte. Lietuvos vyriausybė vykdydama savo politiką krašte, kaip pažymi istorikas V. Žalys, turėjo dvi galimybes:

1. Patraukti į savo pusę vietinius lietuvius bei jų lyderius.
2. Bandyti pakeisti juos lojaliais Lietuvai žmonėmis, tai yra didlietuviais.²

Lietuvos vyriausybei pasirinkus antrąjį variantą, daugelis krašto gyventojų jautėsi atstumti. Įsitikinę, jog Centro valdžia remia didlietuvius, vietiniai lietuviai ėmė artėti prie vokiečių, kurie buvo natūralūs sąjungininkai, nes taip pat kovojo prieš didlietuvių įsigalėjimą krašte.

Daugumai vokiečių nauja padėtis atrodė laikina. Todėl Konvenciją ir Statutą traktuodami kaip laikiną reiškinį, jie laikėsi tik tų šių dokumentų nuostatų, kurie gynė vokiškas pozicijas, ir kiekviena proga, dažnai nevengdami demonstracijų, ignoravo tuos Statuto punktus, kurie turėjo užtikrinti Lietuvos valstybės interesus.³

Iš Didžiosios Lietuvos atkelti tarnautojai nemokėjo vokiškai, nesistengė suprasti vietinių gyventojų, jų būdo, nepritapo prie krašto gyvenimo. Lietuviškų organizacijų posėdyje, vykusiame 1936 02 04, buvo akcentuota, jog “apgailėtina, kad valdininkai maža tededu pastangų ekonomiškai prigyti šiame krašte ir su juo sutapti. Savo santaupas valdininkai, kurie jų turi, greičiau investuoja į nekilnojamą turtą Didžiojoje Lietuvoje negu Klaipėdos krašte”⁴.

Į kraštą atvykdavo įvairių žmonių, daugiausia darbininkų, kurių padėtis Centro įstaigose buvo blogesnė. “...kai kurios įmonės tačiau eina klaidingu keliu darbininkų praktikoje. Priiminėja naujai atvykusius, neorganizuotus ir tautiškai nesusipratusius darbininkus, trumpą laiką juos palaiko ir išmeta gatvėn, o jų vietoje priima vėl naujai atvykusius. Tas ne tik didina nepasitenkinimą darbininkų tarpe, bet ir bendrai lietuviškai politikai labai žalinga”⁵.

Tokia padėtis vertė klaipėdiškius nepalankiai žiūrėti į Didžiosios Lietuvos vykdomą politiką. Mažlietuviai buvo įpratę gyventi ekonomiškai stiprioje valstybėje, klausyti vokiečių pareigūnų, o ekonomiškai silpna Lietuvos valstybe ir jos rinka nepasitikėjo.

Situacija Klaipėdos krašte dar labiau paaštrėjo 1926 metų rugsėjo mėnesį, Vokietijai įstojus į Tautų Sąjungą. Tai sudarė palankesnes sąlygas revizionistinėms Vokietijos pretenzijoms reikšti tarptautiniuose forumuose.

Dar 1924 m. Klaipėdos krašte veikė slapta organizacija, kurios tikslas buvo ginkluotu sukilimu atplėšti Klaipėdos kraštą. Dėl to 1924 m. rugpjūčio mėn. iš 4 į 5 dieną buvo surengtas ginkluotas sukilimas.

1928 m. krašte buvo įkurtas slaptas nacistų skyrius. Nuo 1930 m. Vokietija ėmė labai kištis į Klaipėdos reikalus ir darė jai didelį spaudimą. Antirevanšistinės nuotaikos Vokietijoje sparčiai plito.

Posūkis Vokietijos užsienio politikoje turėjo didelę įtaką padėčiai Klaipėdos krašte. Suaktyvino veiklą antivalstybinės jėgos, pajutusios pakitusį Berlyno požiūrį į teritorines problemas bei eventualius jų sprendimo būdus.

1933 m. atėjus į valdžią Hitleriui, Klaipėdos krašte pradėjo steigti nacistų partijos. Į jas stėjo krašto gyventojai. Lietuvos vyriausybė, susidūrusi su jos interesų ignoravimu, nusprendė vykdyti griežtesnį kursą Klaipėdos atžvilgiu.

1933 m. lapkričio mėn. krašto gubernatoriumi paskiriamas J. Navakas. Jis ėmėsi priemonių prieš antivalstybinę nacistinių partijų veiklą. 1934 m. buvo išleistas įstatymas tautai ir valstybei saugoti, turėjęs sudrausminti visas antivalstybines krašto jėgas. Remiantis šiuo įstatymu, buvo sustabdyta E. Noimano, T. Zaso, Ūkio partijų ir Kultūrlundo veikla. Butuose buvo daromos kratos ir rasta dokumentų, liudijančių apie antivalstybinę šių partijų veiklą. 1934 m. liepos 13 d. šių partijų veikla buvo nutraukta. Kaltinimai pateikti 126 asmenims.⁶

Noimano ir Zaso bylos procesas buvo bandymas vokiečių organizacijoms suduoti lemiamą smūgį. Tačiau vien proceso neužteko. Nors jo metu buvo įrodyti krašto nacių ryšiai su Vokietija, kaip teigia istorikas V. Žalys, „procesas beveik nepakeitė padėties krašto viduje, tik labai sukomplikavo santykius su Vokietija“⁷.

Nepavykus susidoroti su nacistinėmis organizacijomis, Lietuvos vyriausybės politika grįžo prie to paties kurso kaip ir iki 1934 metų. Buvo atstatydyntas gubernatorius J. Navakas. Nuo 1935 metų krašte įsivyravo nacistinės organizacijos, kurių veiklą reguliavo Vokietija.

Lietuvos vyriausybė skyrė lėšų norėdama įtvirtinti krašte Lietuvos pozicijas. Nuo 1935 metų ėmė intensyviai vystyti Lietuvos ekonomika, ir Lietuvos vyriausybė Klaipėdoje pradėjo kurti prekybos laivyną, statė uoste sandėlius. J. Navako laikais intensyviau imta pirkti nekilnojamąjį turtą. Buvo siūloma supirkti kuo daugiau nekilnojamojo turto, apgyvendinti ten lietuvius, siūsti į kraštą kuo daugiau patriotinės inteligentijos, kurti įvairias Lietuvai palankias draugijas, perkelti ten visas, kokias įmanoma, valdžios ir mokslo įstaigas.⁸

Buvo imtasi priemonių atlietuvinti kraštą. Atlietuvinimo politika sukėlė krašto gyventojų nepasitenkinimą. Vokiečių ir lietuvių kalbų lygybės įvedimas, reikalavimai, kad valdininkai kalbėtų lietuviškai, didino antilietuviškas nuotaikas.

Atlietuvinimo politiką krašte vykdė ir įvairios lietuvių organizacijos, tačiau didlietuvių organizacijos buvo silpnos ir nepopuliarios net tarp pačių lietuvių.

Viena iš labiausiai prolietuviškų organizacijų buvo jaunimo draugija „Santara“, įkurta dar 1912 metais Tilžėje, suvienijusi pavienes draugijėles į vieną centrą. Nuo 1934 metų, pertvarkius šios draugijos įstatus pagal sąjungos „Jaunoji Lietuva“ įstatus, ji tapo didžiausia krašto organizacija. „Santara“ iškėlė šūkį: „Viskas – Lietuvai!“.

“Santaros” veikla lig šiol beveik nesusilaukė tyrinėtojų dėmesio, išskyrus kelis darbus. J. Vanagaitis knygoje “Kovos keliai”, išleistoje 1938 m. Klaipėdoje, pristato jaunimo draugiją iki Pirmojo pasaulinio karo, “Santaros” draugijų suvažiavimą (1912 metais) ir “Santaros” draugijų įstatus (1912 metų). P. Žostautaitė knygoje “Klaipėdos kraštas 1923 – 1939”, išleistoje 1992 m. Vilniuje, labai trumpai pristato “Santaros” sąjungos veiklą. Kiek didesnio dėmesio susilaukė tik viena “Santarai” priklausiusi draugija – “Priekulės viltis”. Vilius Ašmys, nušviesdamas “Vilties” veiklą, šiek tiek pateikia žinių ir apie pačią “Santarą”.

Šaltiniuose randame tik pavienius paminėjimus ar straipsnius apie šios sąjungos veiklą. Lietuvos valstybinio archyvo 1498 fondo, 1-asis apyrašas skirtas Klaipėdos krašto lietuviškų organizacijų komiteto (LOK) veiklai aptarti. Čia esančiose bylose randame Klaipėdos krašte veikusių organizacijų statutus, posėdžių protokolus, susirašinėjimus su Lietuvos vyriausybe, narių sąrašus, pranešimus apie organizacijų veiklą. Tarp duomenų apie organizacijas yra pateikiamos žinios apie “Santarą”: statistinės žinios apie narių ir skyrių skaičių, įvairūs nutarimai dėl jaunimo organizacijų, jų veiklos derinimo, “Santaros” švenčių ir minėjimų rengimo, lėšų įvairiems renginiams skyrimo.

1493 fondo, pavadinto “Klaipėdos krašto gubernatorius”, 1-ame apyraše, skirtame pranešimams apie draugijų, partijų veiklą, jų susirašinėjimą, specialių sąmatų skyrimą draugijoms, randame žinių apie “Santarai” skirtas pinigų sumas 1925 bei 1935 metais. Nepublikuotų šaltinių spragas iš dalies padeda užpildyti atsiminimai, to meto periodika.

Laikraštyje “Lietuvos pajūris”, Mažajai Lietuvai skirtame priede “Laisvoji Lietuva” 1985 metais buvo spausdinami buvusio “Santaros” vado M. Gelžinio atminimai apie “Santaros” veiklą, pavadinti “Klaipėdos krašto lietuvių tautinio jaunimo Santara - tautinės kovos ir kultūrinės veiklos organizacija”. M. Gelžinis, apžvelgdamas “Santaros” veiklą, kartu pristato Klaipėdos krašto politinę padėtį, “Santaros” rengtas Rambyno ir Juodkrantės šventes, plačiai supažindina su “Santaros” sporto organizacijos (SSO) veikla, glaustai pateikia žinių apie “Santaros” veiklą ir “Santaros” veikėjus.

Žinių apie kai kurias “Santaros” draugijas prieš Pirmąjį pasaulinį karą pateikia laikraščiai “Birutė” ir “Apžvalga”. “Birutė” redagavo J. Vanagaitis, laikraštis buvo spausdinamas Tilžėje ir ėjo nuo 1905 iki 1913 metų.⁹ “Birutėje” spausdinamos žinios apie jaunimo draugijų veiklą. Laikraštis turėjo skyrelį “Draugijų darželis”, kuriame buvo spausdinami pranešimai apie draugijų susirinkimus, juose skaitomas paskaitas, programų dienotvarkes.

“Apžvalga” ėjo nuo 1910 iki 1914 metų (iš pradžių Klaipėdoje, vėliau Tilžėje) du kartus per savaitę. Jai leisti susibūrė 40 ūkininkų klaipėdiečių. Iš pradžių ją redagavo Anas Baltris, paskiau Mikelis Ašmys, Kristupas Lekšas, Jurgis Tramišius, Anas Bruožis.¹⁰

“Apžvalgoje” nuo 1912 metų rugpjūčio mėn. buvo spausdinami straipsniai apie “Santaros” veiklą. Buvo pristatyti “Santaros” suvažiavimai, įstatai ir kiti įvykiai, susiję su “Santaros” veikla.

Laikraščio “Lietuvos keleivis” priede “Mažosios Lietuvos jaunimas”, leistame nuo 1932 iki 1934 metų Klaipėdoje, redaguotame J. Grigolaičio, iki pat 1934 metų buvo tik nedidelių straipsnelių apie “Santarą” sudarančių draugijų veiklą. Nuo 1934 metų spausdinamos “Santaros” vadų kalbos, susirinkimuose skaitytos paskaitos, pateikiama žinių apie “Santaros” skyrių veiklą, šventes, kursų rengimą.

1936 m. pradėtas leisti Vakarų Lietuvai skirtas laikraštis “Vakarai”, jame retkarčiais pasirodydavo žinučių apie “Santaros” veiklą. Kadangi tuo pat metu santariečiai skelbėsi žurnale “Jaunoji karta”, “Vakaruose” apie “Santarą” žinių tėra mažai. Daugiausia

informacijos apie sąjungos veiklą pateikia žurnalas „Jaunoji karta“: 1933 metais, liepos 7 ir 8 dienomis, „Santarai“ susitarus su „Jaunąja Lietuva“ dėl artimesnio bendradarbiavimo, „Jaunojoje kartoje“ buvo pradėtas „Santaros“ skyrius, kurį pildė santariečiai. „Jaunoji karta“ pradėta leisti 1928 metais. Žurnalas buvo „Jaunosios Lietuvos“ sąjungos leidinys, ėjęs Kaune. Visos „Jaunojoje kartoje“ spausdinamos žinutės labai proletuviškos, nes tai turėjo atitikti to laiko atlietuvinimo dvasią. Pavartę 1933 bei 1934 metų „Jaunosios kartos“ numerių komplektus, apie „Santarą“ randame vos keletą žinučių. Nuo 1935 m. sausio mėn. skyriuje „Organizacinis gyvenimas“ atsiranda skyrelis „Santara“. Šis skyrelis „Jaunojoje kartoje“ išlieka iki pat 1939 metų. „Jaunojoje kartoje“ spausdinti straipsniai apie „Santaros“ skyrių suvažiavimus, įvairios paskaitos, labai dažnai propagandinės žymesnių „Santaros“ veikėjų kalbos, žinutės apie skyrių susirinkimus, jų veiklą, narių skaičių. Daug informacijos apie santariečių rengtas šventes, tarp jų ir apie sporto šventes, statistika apie sportininkų rezultatus.

„Lietuvos keleivio“ priedas „Santara“: tautinės jaunuomenės savaitraštis, ėjęs nuo 1936 metų. Jei anksčiau minėtuose laikraščiuose bei žurnale „Jaunoji karta“ yra tik straipsnių apie „Santaros“ veiklą, tai priedas „Santara“ yra skirtas tik „Santaros“ sąjungos veiklai. Jame buvo spausdinamos žinios iš įvairių „Santaros“ skyrių, pranešama apie skyrių veiklą, patalpintos propagandinės „Santaros“ „vadų kalbos bei kūriniai laisvalaikio pasiskaitymui“.

„Santaros“ susikūrimas ir jos veikla iki 1934 metų

XIX a. paskutiniajame ketvirtyje prasidėjo etnokultūrinis sąjūdis, kurį skatino ne tik vykdoma germanizacija, bet ir lenkų nacionalinis išsivadavimo judėjimas bei didlietuvių aktyvus priešinimasis carinei politikai. Mažajoje Lietuvoje šis sąjūdis netapo išsivaduojamuoju, o apsiribojo tik nuolankiais prašymais išsaugoti lietuvių kalbą. Buvo rašomos peticijos kaizeriui, renkami parašai, organizuojamos ekskursijos į Berlyną. Sąjūdis nebuvo organizuotas, ir nors peticijas pasirašydavo keletas tūkstančių žmonių, kaip akcentuoja istorikas V. Žalys, „1892, 1896, 1902, 1904 m. prūsų lietuvių peticijose, pasiūstose į Berlyną, nėra nė žodžio apie politinius reikalavimus ar juo labiau užuominos, rodžiusios kažkokį ryšį su lietuvių reikalais dešiniajame Nemuno krante“¹¹.

XIX a. pabaigoje ėmė steigtis įvairios draugijos lietuvių kalbai gaivinti. Buvo įkurta Lietuviškoji literatūrinė draugija (1879), „Birutė“ (1885), Tilžės giedotojų draugija (1895).

1879 m. Tilžėje pradėjo veikti Lietuviškoji literatūrinė draugija. Jos nariai rinko lietuviškus žodžius, kurių dar nebuvo tų laikų žodynuose. Draugijos nariai surinko daug lietuviškų priežodžių, patarlių, mįslių, pasakų, dainų, lietuvių tautodailės pavyzdžių. Savo raštams draugija nustatė vienodą lietuvių kalbos rašybą, pagrįstą Kuršaičio ir Šleicherio nustatytais dėsniais. Draugijos narių darbai buvo skelbiami žurnale „Altpreussische Monatschrift“, ėjusiame Karaliaučiuje. Vėliau ta pati draugija leido nedideles knygeles „Mitterlungen der litauischen literarischen Gessellschaft“. Tokių knygelių iki Pirmojo pasaulinio karo išleista 30 ir jos sudarė 5 didelius tomus.¹²

„Santaros“ pirmtakėmis galime laikyti „Birutę“ bei Giedotojų draugiją. „Birutės“ draugijos tikslas buvo „gaivinti lietuviškąją kalbą, ją šelpti ir ugdyti“, arba, kaip tada sakyta, „joje įsigyventi“. Savo tikslų siekdama „Birutė“ ėmėsi:

- a) leisti naudingas moksliskas knygas lietuvių kalba,
- b) steigti lietuvišką knygyną ir senienų muziejų,

- c) ruošti paskaitas draugijos sueigose,
- d) mokyti savo narius tobulesnės gimtosios kalbos,
- e) tobulinti pačią lietuvių kalbą.¹³

“Birutė” rengė šventes ant Rambyno kalno, vaidinimus, susirinkimus, kuriuose skaitydavo paskaitas apie Lietuvos istoriją, akcentuodavo garbingą lietuvių praeitį. 1904 m. “Birutė” atsisakė rengti vaidinimus, kad nebūtų konkurencijos su Giedotojų draugija. Ji pasiliko tik paskaitų skaitymą bei susirinkimų rengimą. Tilžės giedotojų draugija įsikūrė 1895 metais prie Tilžės bažnyčios, kad “lietuviškų pamaldų metu giedotų bažnyčioje šv. giesmes”¹⁴. Iki 1897 metų toji draugija tegiedodavo tik bažnyčioje, bet nuo 1898 m. Giedotojų choras jau pradėjo dainuoti “Birutės” draugijos rengiamose šventėse. Kol buvo giedama tik bažnyčiose, choras turėjo per 40 narių, bet pradėjus dainuoti viešai jų skaičius sumažėjo, “kadangi giedotojų tarpe buvo daug tokių, kuriems tautiškieji reikalai nerūpėjo ir kurie tenorėjo tik Dievą garbinti”¹⁵.

Nuo 1899 metų Giedotojų draugija jau rengdavo šventes ir vakarėlius savo vardu, taip pat padainuodavo ir kitų draugijų renginiuose. Per savo gyvavimo laiką draugija Mažajoje ir Didžiojoje Lietuvoje surengė per 200 vaidinimų su dainomis, o kartais ir su vaidinimais bei laigymais. Laigymas būdavo tam tikri mergaičių judesiai, kuriuos jos darydavo dainuodamos.

XX a. pradžioje pradėjusių kurtis jaunimo draugijų įstatai buvo parengti pagal “Birutės” įstatus. “Birutės” veiklą ėmus tvarkyti J. Vanagaičiui, buvo nutarta įsteigti jaunimo draugijas įvairiose krašto vietose siekiant išplėsti kultūrinę ir tautinę veiklą.

Per 1912 metus įsikūrė šios draugijos: Lauksargiuose – “Žiedas”, Doviluose – “Liepa”, Giežpelkiuose – “Žiedas”, Kulminuose – “Spindulys”, Plikiuose – “Beržas”, Rukuose – “Ažuolas”, Vyžiuose – “Vainikas”, Pagėgiuose – “Rūta”, Vainočiuose – “Dobilas”.

Šių draugijų tikslai buvo steigimas ir išlaikymas lietuviškų knygynų, susirinkimų rengimas, paskaitų skaitymas ir įvairių pasilinksminimų organizavimas. Didžiausia jaunimo draugija iki Pirmojo pasaulinio karo buvo Katyčių “Vainikas”, turėjusi apie 140 narių.¹⁶

Jaunimo draugijos nebuvo gausios, neturėjo tautiškai susipratusių jaunuolių. Todėl buvo nutarta tas draugijas suvienyti į vieną centrą, kuris padėtų vykdyti kultūrinį darbą. Tuo tikslu 1912 m. rugpjūčio 11 d. Tilžėje įvyko visų lietuviškų draugijų suvažiavimas. Iš dvidešimties lietuviškų draugijų suvažiavime dalyvavo penkiolikos atstovai: Paskalvių “Aušros”, Rukų “Ažuolo”, Tilžės “Birutės”, Vainočių “Dobilo”, Gumbinės lietuvių draugijos, Jaunųjų draugijos iš Klaipėdos, Klaipėdos lietuvių rinkimo draugijos, “Lietuvių giedotojų draugijos” iš Tilžės, Kulminų “Spindulio”, Pagėgių “Rūtos”, Klaipėdos “Sandoros”, Tilžės lietuvių rinkimo draugijos, Katyčių “Vainiko”, Giežpelkių “Žiedo” ir Vanagų rinkimo šakinės draugijos.¹⁷

Suvažiavime buvo nuspręsta, kad visų draugijų centras turėtų būti Tilžėje. “Sujungimas reikalingas, kad draugijos galėtų paremti viena kitą, kad būtų centras, iš kurio būtų vadovaujama. Draugijas galima remti pinigais ir žmonėmis. Pinigais tuomet, kai turtingesnės draugijos remia tas draugijas, kurios savimi neįstengia įsiteikti reikalingų draugijų gyvavimui įrankių, kaip antai: knygų, laikraščių. Draugijos rėmimas žmonėmis nusiduoda tuomi, kad tos draugijos, kurių tarpe randasi žmonės, kurie turi gabumų, ką nors pranešti siunčia ten, kur stoka tokių žmonių yra”¹⁸.

1912 m. spalio 6 d. Tilžėje įvyko “Santaros” draugijų suvažiavimas. Jame dalyvavo dvidešimt vienas atstovas iš trylikos draugijų. Suvažiavime buvo priimti “Santaros” įstatai, tikslu iškelta “jeib tautiniam Prūsų lietuvių gyvenimui šelpiti, įvykusį nuolatinį draugijų susitarimą, jeib jos pasiliktų pilname susipratime, negalėtų sukelti tarp jų priešingumų ir jeib iš to draugijų susitarimo pareitų pagalbos čia, kur ji reikalinga”¹⁹.

Draugijos savo planus turėjo atsiųsti į centrą, kad kitos draugijos galėtų su jais susipažinti ir dalyvauti renginiuose.

“Santara” susidėjo iš narių draugijų, kurios įstojo į susitarimą: “kiekviena draugija renka įgaliotinį iš 30 draugijų. Mažesnės draugijos siunčia taipo po vieną. Antrieji 30 skaitomi nuo 45, tretieji nuo 75 ir t.t.”²⁰.

Priėmus įstatus buvo išrinkta “Santaros” komisija, į kurią įėjo M. Ašmutaitis, J. Margys, J. Vanagaitis, K. Urėdaitis ir Vydūnas.²¹

Draugijų veikla buvo tik kultūrinio pobūdžio. 1913 metų pradžioje Tilžės “Birutė” ėmė rengti lietuvių kalbos kursus. Kitos draugijos rengė pasilinksminimo vakarus, kuriuose dainuodavo, šokdavo, vaidindavo lietuviškus veikalus. Draugijų vakaruose būdavo deklamuojamos lietuvių poetų eilės, skaitomi lietuvių prozininkų kūriniai, dainuojamos liaudies dainos, skaitomos paskaitos apie Lietuvos istoriją. Visa draugijų veikla buvo nukreipta lietuvių kalbai stiprinti ir gaivinti.

Tai iliustruoja 1913 m. sausio 12 d. rengto Pakalnių “Aušros” draugijos susiejimo planas:

1. Deklamacijos.

2. Maironio “Milžinų kapai”:

a) kalba, sakoma J. Vanagaičio apie Gedimino viešpatavimą,

b) klausimai ir atsakymai, primegzti prie kalbos,

c) paskaitymai iš “Visuomenės įnamiai” apie kregždę,

d) Žaislai. Dainos.²²

Kitų draugijų rengiamų vakarų programa beveik identiška. Skyrėsi tik deklamuojami eilėraščiai ar rašytojų skaitomi kūriniai. Tokie vakarai buvo rengiami kartą per mėnesį, jų tikslas - supažindinti su lietuvių literatūra, Lietuvos istorija.

Kyla klausimas, kodėl buvo skaitomi Didžiosios Lietuvos rašytojų ir poetų kūriniai bei dainuojamos liaudies dainos? Mažoje Lietuvoje dainų nebuvo, čia vyravo giesmės. Pasaulietinių kūrinių - romanų, apysakų bei eilėraščių - Mažoje Lietuvoje taip pat beveik nebuvo. Draugijų programos buvo Mažosios ir Didžiosios Lietuvos lietuvių tautinio suartėjimo pradžia.

Tilžės “Birutės” draugija per 1912 metus buvo susirinkusi šešis kartus. Be dainų, šokių, vaidinimų, buvo perskaityti trys jų referatai, kurių temos:

1. Kryžiuočių viešpatavimas Lietuvoje.

2. Lietuvių prekyba.

3. Prūsų lietuvių spauda.²³

Susirinkimuose būdavo aptariami draugijų reikalai, tačiau daugiausia būdavo kalbama apie didžiavimąsi savo lietuvių kalba bei istorija:

“Mūsų lietuviai daugiausia nežino, kodėl jie yra lietuviais ir kodėl jiems reikia tokiomis likti. To priežastis yra tai, kad apie lietuvišką istoriją mokyklose nemokinama. Reikia lietuvišką istoriją skaityti, katra aprašo gana plačiai lietuvių veikalus, kaip mūsų bočiai kraują liejo Lietuvos garbės ir laisvės daliai. Tik tada mes suprasim, kad nereikia gėdytis savo lietuviškumo”²⁴. Draugijos rengdavo lietuvių šventes. Plikių “Beržo” draugija kartu su Giedotojų draugija surengė lietuvių šventę Dovuose. Šventėje dalyvavo apie 200 – 250 žmonių, joje kalbėjo Vydūnas, pabrėždamas lietuvių kalbos reikalingumą²⁵.

Giedotojų draugija turėjo stiprų chorą. Ji padėdavo kitoms draugijoms rengti vakarus, rūpindavosi muzika, dainomis. Rukų “Ąžuolui” rengiant vakarą, 1913 m. balandžio 27 d. Giedotojų draugijos pirmininkas pažadėjo, kad “giedotojai visą darbą atliksią, pranešią dainų

pavadinimus, vaidinsią teatro veikalėlių, parūpinsią muziką, bet viską atliksią „Ąžuolo“ vardu”²⁶.

1913 m. gruodžio 28 d. įvyko „Santaros“ valdybos metinis ataskaitinis posėdis, kuriame kalbėta apie draugijų nuveiktus darbus. 1914 m. kovo 29 d. įvyko „Santaros“ draugijų įgaliotinių susirinkimas, o balandžio 14 d. – paskutinis „Santaros“ valdybos posėdis. Prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas nutraukė visų draugijų veiklą.

„Santaros“ veikla iki Pirmojo pasaulinio karo apsiribojo tik dainomis, žaidimų rengimu, raginimais išlaikyti kalbą ir lietuviybę. Apie kokią nors lietuvių politinę autonomiją nuo vokiečių valstybės nebuvo net užsimenama. Dar steigiant „Santaros“ draugiją buvo nutarta, kad politinės organizacijos negali dalyvauti. „Negalima jau vien dėl to, jog joms prisidėjus valdžia galėtų daryti visai „Santarai“ negeistinių kliūčių.”²⁷

Atsisakymas politinės veiklos yra savaime suprantamas dėl tuometinių lietuvių veiklos apsiribojimų tik etnokultūros rėmais.

Po Pirmojo pasaulinio karo „Santaros“ draugijos, veikusios iki karo, pradėjo atsikurti. Atgimė Vyžų „Vainikas“, Plikių „Beržas“, Dovių „Liepa“, Rukų „Ąžuolas“, Priekulės „Viltis“, Tilžės „Nemunas“. Klaipėdoje ilgai veikė giedotojų ir vaidintojų draugija „Aida“, Kintuose – „Rūta“, Rusnėje – „Tiltas“. Susikūrė ir naujų jaunimo draugijų: Vanaguose – „Eglė“, Plaškiuose – „Liepa“, Sokaičiuose – „Šešupė“, Gvildžiuose – „Kalnas”²⁸.

1919 m. liepos 27 d. susirinkę senieji ir naujieji veikėjai nutarė įsteigti komisiją „Santarai“ atminti: „Šiuomi mes, susirinkusieji, įsteigiame dėl atnaujinimo „Santaros“, arba įsteigimo draugijų sąjungos, veikiančią komisiją. Nutariame draug su klaipėdiškiais šaukti įgaliotinių suvažiavimą Klaipėdoje 1919 metų rugpjūčio 24 dieną ir kviesti draugijų veikėjus ar šiaip žymius lietuvius su patariančiu balsu”²⁹.

Nutarimą pasirašė J. Aušra, Kr. Paura, M. Kiūpelis, M. Aušra, L. Deiviks.

1919 m. rugpjūčio, rugsėjo ir spalio mėnesiais įvyko atstovų susirinkimai, kuriuose buvo nutarta atnaujinti „Santaros“ veiklą. 1919 m. spalio mėn. vykusiame suvažiavime buvo išrinkta pirmoji pokarinė „Santaros“ valdyba. Į ją įėjo A. Brakas, A. Bruožis, J. Aušra, Kr. Paura ir Rogaišis. A. Brakas „Santaros“ valdybos pirmininku buvo iki 1928 metų.

1920 m. liepos 17 d. įvyko „Santaros“ draugijų – Klaipėdos „Aido“, „Jūros“, „Katyčių“, „Vainiko“, Kintų „Rūtos“, Vanagų „Eglės“ ir Tilžės „Nemuno“ – įgaliotinių suvažiavimas.³⁰ Suvažiavime buvo nutarta leisti naują jaunimo laikraštį „Darželis“. Į susirinkimą savo atstovus atsiuntė tik šešios draugijos. Iš to matyti, jog draugijos vos gyvavo.

1923 m. Lietuvai prisijungus Klaipėdos kraštą, jame pradėtos steigti įvairios lietuviškos draugijos. Ypač Lietuvos vyriausybė protegavo Šaulių sąjungą. 1923 m. birželio mėn. įvykusiame „Santaros“ suvažiavime norėta „Santarą“ likviduoti: „buvo atvykę žymūs šauliai, kurie buvo už jos likvidavimą ir stengėsi įrodyti, kodėl tai reikalinga”³¹. Didžiojoje Lietuvoje buvo laikomasi nuostatos, jog laimėjimas ginklu yra viskas, ir „Santara” esanti nebereikalinga. Manyta, jog Lietuvos įtaka Klaipėdos krašte stiprės steigiant didlietuvių organizacijas.

Iš Didžiosios Lietuvos į kraštą atvykdavo šaulių rinktinės atstovai ir ragindavo klaipėdiškius steigti šaulių būrius. Pavyzdžiui, į Priekulės „Vilties” antrąjį po sukilimo susirinkimą, įvykusį vasario mėnesį, atvyko Lietuvos šaulių sąjungos atstovai Putvinskaitė ir Marcinkevičius. Abu šaulių atstovai išreiškė viltį, jog greit ir priekuliškiai įsteigs savo šaulių būrį. Gegužės 31 dieną į viltiečių susirinkimą vėl atvyko Šaulių sąjungos atstovai: Klaipėdos miesto šaulių rinktinės vadas J. Brūvelaitis, jo padėjėjas Kumetis ir Marcinkevičius. J. Brūvelaitis ragino priekuliškius įsteigti šaulių būrį ir pranešė, kad Klaipėdoje šauliai įkūrė

savo chorą ir scenos mėgėjų mokyklą. Kultūriniam darbui organizuoti iš Kauno atvyko Kumetis.³²

Agitacija stoti į Šaulių sąjungą vyko santariečių susirinkime, greičiausiai siekiant juos įtraukti į Šaulių sąjungos veiklą. Iš dalies tai pavyko, nes vėlesniuose santariečių teiginiuose, kodėl “Santarai” nesisekė po 1923 metų, yra akcentuojama, “kad besteigiant naujas draugijas iš “Santaros” paviliota nemažai narių ir visiškai suskaldyta saujelė jos vadovų”³³.

“Santaros” sąjungos nerėmė vyriausybė, draugijos neturėjo lėšų ir jokios veiklos nevykdė. 1925 m. buvo skundžiamasi, kad draugijos neturi lėšų, negali rengti švenčių, “o kadangi iš Lietuvos vyriausybės pusės niekada jų (santariečių) darbų neįvertino, nedėkojo, ir į darbą naujai įkinkyti sunku”³⁴.

Prijungus Klaipėdos kraštą prie Lietuvos dalis santariečių įstojo į šaulių draugijas, dalis nebedalyvavo draugijų veikloje. 1925 m. senosios valdybos (rinktos 1922 metais) nebebuvo galima sušaukti. 1925 metų rašte vyriausybei prašoma skirti lėšų draugijoms atgaivinti, “bet kadangi mūsų žmonės šiandien ūkiškai priklausomi, sunkiai už savo būvį kovoja, gi vokiečiai aktyviai apmokomais žmonėmis ir jaunime vis labiau skverbiasi, tai ir mums be žymesnių lėšų, be tautinių šaltinių į visa reaguoti ir didesnę veikimą išvystyti negalima”³⁵.

Iki tol “Santaros” valdybos nariams už jų veiklą nebuvo mokama. “Kadangi jiems už tai nemokama, jie ir veiklos aktyvios nevedė. Nebepadės apsilvylusiems nei žadamosios privilegijos ateities. Čia, pasirodo, jau dabar, jei žadama jiems ko realaus, mėnesinį atlyginimą už darbą, išlaidas, tuoj apsiima tvirtis peršamojo darbo. Todėl reikia draugijos pirmininkams skirti mėnesinį atlyginimą iš 75 lt.”³⁶

Buvo planuojama atkurti dvidešimt draugijų, todėl prašoma pinigų dvidešimčiai draugijų pirmininkų algoms mokėti, taip pat kursams Klaipėdoje organizuoti, “kur dalyvautų iš kiekvienos draugijos bent po tris valdybos narius, kurie mokytusi vesti tvarkingą raštvedybą ir protokolus, draugijas sušaukti, vesti susirinkimus, skaityti pranešimus”³⁷. Matyt, į šį prašymą Lietuvos vyriausybė neatsižvelgė, kadangi po 1925 metų anksčiau egzistavusios draugijos taip ir neatsikūrė.

Sąjungos pirmininku perrinktas A. Brakas. Tačiau per kitus septynerius metus, be tradicinių švenčių Rambyne ir Juodkrantėje, nebuvo nieko ypatingo nuveikta. “Į visuotinius atstovų suvažiavimus teatvykdavo apie dvidešimt asmenų, o parengimuose buvo “Santaros” atskirų draugijų vėliavų pasirodymas ne kartą dirbtinis dalykas, nes vėliavas nenešė tų draugijų nariai, kurie kartais visai neatvyko, bet jaunuoliai ar moksleiviai.”³⁸

1926 m. Priekulės “Viltis” surengė “Santaros” suvažiavimą, į kurį atvyko “Santaros” pirmininkas A. Brakas ir kai kurie valdybos nariai. Iš viso Klaipėdos krašto savo atstovus atsiuntė tik vienuolika draugijų. Suvažiavime kalbėta, kodėl “Santara” neveikia ir kad reikia veiklą suaktyvinti, tačiau ir per 1927 metus niekas “Santaros” veiklos istorijoje nepasikeitė. Kai kurios draugijos taip pat beveik jokios veiklos nevykdė. Viena aktyvesnių “Santaros” draugijų buvo Priekulės “Viltis”. 1928 m. ji turėjo 60 narių. 1928 m. “Vilties” veiklos ataskaitoje nurodoma, jog “per metus įvyko septyni narių susirinkimai ir penki valdybos posėdžiai”³⁹.

Per metus buvo surengta bendrų švenčių su Giedotojų draugija ir Šaulių rinktine bei viena pačių viltiečių šventė. Per vienerius metus surengti tik septyni susirinkimai, taigi viltiečiai rinkosi beveik kas du mėnesius. Iš šios ataskaitos matome, jog vieno veikliausių skyrių darbas buvo labai silpnas.

1928 m. sausio mėn. Priekulės “Viltis” kreipėsi į “Santaros” valdybą, kad būtų sušauktas draugijų suvažiavimas. Tuometinę padėtį atskleidžia tai, jog jokio atsakymo iš “Santaros”

valdybos nesulaukta. Buvo nutarta kreiptis į kitas jaunimo draugijas, kad būtų sušauktas „Santaros“ draugijų suvažiavimas. Gegužės mėn. Šilutėje įvykusiame „Santaros“ atstovų suvažiavime dalyvavo tik aštuonių draugijų nariai. Iš senosios „Santaros“ valdybos dalyvavo tik du atstovai: pirmininkas A. Brakas ir M. Glažė. Matome, jog per dvejus metus nustojo veikusios keturios draugijos. Tai rodo, jog „Santaros“ reikalai valdybos nariams neberūpėjo. Nors suvažiavime buvo nutarta aktyviai prisidėti gaivinant krašte snaudžiančias jaunimo draugijas ir kur tik galima organizuoti knygynėlius, tačiau tai ir liko tik nutarimai.

1928 m. į „Santaros“ valdybą išrinkti: pirmininku Kr. Paura, raštvede I. Simonaitytė, reikalų vedėju ir kasininku E. Karalius ir knyginku E. Macas.⁴⁰ 1929 m. valdybą papildė F. Šlenteris. Jei neturime duomenų apie ankstesnių valdybų požiūrį į Lietuvą ir į santykius su didlietuviais, tai ši valdyba bent jau stengėsi suartėti su Didžiosios Lietuvos jaunimu. Buvo surengtos dvi ekskursijos – 1929 ir 1930 metais į Kauną bei tradicinės Rambyno ir Juodkrantės šventės. 1930 m. „Santaros“ suvažiavimas vyko Šilutėje. Į valdybą buvo perrinkti 1929 m. „Santaros“ valdybos nariai, išskyrus I. Simonaitytę, kuri dėl pablogėjusios sveikatos atsisakė būti renkama. Naująją „Santaros“ valdybą sudarė Kr. Paura, E. Karalius, F. Šlenteris, E. Macas ir M. Kuršius.⁴¹

1930 m. paastrėjo nesutarimai tarp lietuviškų organizacijų. Rugpjūčio 11 dieną Klaipėdoje įvyko „Santaros“ vadovybės, Klaipėdos krašto Giedotojų draugijos centro valdybos ir krašto Dviratininkų draugijos centro valdybos bendras pasitarimas siekiant sukurti koordinacinį centrą. Pasitarime pageidauta suvienyti visas jaunųjų pajėgas bendram darbui, bet kiekvienai draugijai paliekant dirbti savo darbą pagal pasirinkimą. Iš „Santaros“, Dviratininkų bei Giedotojų draugijų atstovų buvo išrinkta bendro darbo vadovybė – „jaunimo taryba“. Jos pirmininku išrinktas J. Brūvelaitis. Atitinkamoms komisijoms pavesta išsiaiškinti studentų ir moksleivių bendradarbiavimo su jaunuomene, jaunimo laikraščio leidimo, knygynų, paskaitų ir kitų priemonių organizavimo klausimus. Tačiau ši taryba jokios veiklos nevykdė.⁴²

1931 m. „Santaros“ draugijų atstovų suvažiavime Sauguose dalyvavo tik dešimties draugijų atstovai.

Draugijų susirinkimai buvo reti, paskaitų skaityta mažai, pavyzdžiui, Dobilų „Liepos“ draugijoje per 1932 metus buvo skaitytos keturios paskaitos. Kiek veiklesnė buvo Kukoraičių „Žiedo“ draugija, 1932 metais turėjusi trisdešimt šešis narius. Draugija 1932 m. „pamokų laikė 38, įvyko 3 visuotiniai susirinkimai ir 5 valdybos posėdžiai. Draugija 1932 metais surengė 2 šventes su kitomis vietinėmis lietuvių draugijomis ir vieną atskirai“⁴³.

1933 m. „Santaros“ suvažiavime išrinkta nauja valdyba: pirmininkas J. Grigolaitis, pavaduotojas Kr. Paura, sekretorius J. Septynius, kasininkas F. Šlenteris, knyginkas S. Kiūpelis.⁴⁴

Kodėl „Santarai“ nesisekė iki 1934 metų? Pirmiausia dėl to, jog pokarinės „Santaros“ veikla niekuo nesiskyrė nuo veiklos iki Pirmojo pasaulinio karo. Reti skyriaus narių susirinkimai, viena kita ekskursija, per metus kelios šventės. Skyrių susirinkimai buvo nuobodūs, retai kas nors atvykdavo skaityti paskaitų. Nariai susirinkdavo, pakalbėdavo ir išsiskirstydavo. Draugijos buvo labai silpnos, „Santara“ kaip koordinacinis centras vegetavo. Iki pat 1933 m. nerandame duomenų apie tai, kiek kartų „Santaros“ valdyba buvo susirinkusi. 1932 m. veiklos ataskaitoje pažymėta, jog „Santaros“ valdyba tais metais posėdžiavo 11 kartų, taigi beveik kas mėnesį. „Santaros“ valdybos nariai dažnai šalia veiklos „Santaroje“ užsiiminėjo ir kita visuomenine veikla. Nuo 1919 iki 1928 metų „Santarai“ pirmininkavęs A. Brakas buvo išsilavinęs žmogus, mokslus baigęs Prancūzijoje, tačiau, būdamas aktyvus

visuomenės veikėjas, priklausė įvairioms organizacijoms ir “Santarai” mažai teturėjo laiko. Vėlesnis “Santaros” pirmininkas (1928 – 1933) Kr. Paura rašė straipsnius laikraščiams ir labiau domėjosi lietuvių darbininkais, tad “Santarai” skyrė mažai dėmesio. Kaip minėta, kai kurie valdybos nariai į “Santaros” suvažiavimus neatvykdavo. Nebuvo stipraus centro, dėl to draugijų veikla buvo pakrikusi. Draugijų pirmininkai buvo neveiklūs, dažnai tik kliudydavo. 1932 m. “Santaros” draugijų metiniame suvažiavime buvo skundžiamasi Rukų draugijos “Ažuolas” pirmininku. “Ažuolo” atstovas (buvęs tos draugijos įkūrėjas) nusiskundė dėl pirmininko, tos draugijos neveiklumo ir kad “tas tiesiog “Santaros” draugijoms priešingas buvęs, jis buvęs iš Didžiosios Lietuvos, bet dabar Rukuos nebegyvena”⁴⁵.

Kai kurie vyresnieji, ypač ūkininkai, o kartais ir inteligentai, abejingai žiūrėjo į lietuviškas draugijas, tarp jų ir į “Santarą”, nenorėjo leisti vaikų į ją stoti.

Po Pirmojo pasaulinio karo, paskelbęs atsišaukimą “Santaros” draugijoms, Vydūnas aiškino, kodėl jaunimui reikia žaidimų, dainų. Tuo metu tai buvo labai aktualu. Krašto gyventojai į visokius pasilinksminimus žiūrėjo su nepasitikėjimu. Daugelis vietinių lietuvininkų buvo labai konservatyvūs, puritoniškai religingi. Visi sporto žaidimai atrodė bereikalingas laiko švaistymas. M. Gelžinis 1938 m. “Santaros” suvažiavime kalbėjo, jog “kaimo žmonės į sportą žiūri jau ne kaip į prakeiktą reiškinių ir nebedraudžia jaunimui sportuoti”.

“Santaros” nerėmė Lietuvos vyriausybė, draugijos neturėjo lėšų, todėl negalėjo rengti švenčių, kursų ar paskaitų. Svarbu ir tai, jog kraštą prijungus prie Lietuvos – nors dalis gyventojų kalbėjo lietuviškai, - pati lietuviškos idėja daugeliui buvo svetima. Gyventojų simpatijos buvo Vokietijos pusėje. Vietiniai gyventojai buvo indiferentiški įvairioms draugijoms, ypač prodidlietuvių organizacijoms, ir jų veikloje nedalyvavo. “Jaunojoje kartoje” straipsnyje “Lietuviškumo likimas Klaipėdos krašte” J. Pajūris akcentuoja, jog “tautinės kovos rungtynių laikotarpyje tautinio susipratimo atžvilgiu lietuvių jaunimo organizacijos ne tik neišlaikė pozicijų, bet dar pažengė atgal. Vietos kilimo lietuvių, išskyrus tuos, kurie tarnavo centro įstaigose, organizacijose labai mažai beliko”⁴⁶.

Jaunimas mieliau stėjo į vokiečių jaunimo organizacijas, nes jų veikla buvo daug aktyvesnė: “tarp vadinamųjų memelenderių, kuriuos būtų galima pavadinti freištatinkais, ir nacionalinių vokiečių jaunimo skirtumas visiškai išnyko vokiečių nacionalizmo naudai. <...> Kadangi vokiečių judėjimas buvo aktyvus, daugeliu atvejų pasidarė įžūlus bei agresyvus prieš lietuvius, tai silpnesnieji lietuviai sustojo veikę, iš kitos pusės, taip pat bijojo visai nepasirodyti. Tokiu būdu lietuvių jaunimo kaip ir nebeliko. Vienas po kito lietuviai pradėjo dėtis prie Noimano ir Zaso jaunimo būrių, kadangi ten buvo dirbama pagal tam tikrą planą, aktyviai”⁴⁷. 1933 m. Hitleriui pradėjus vadovauti Vokietijai, nacių ideologija pradėta skleisti ir Klaipėdos krašte, ypač tarp jaunimo. M. Gelžinis atsiminimuose apie “Santaros” veiklą rašo: “jaunimas buvo viliojamas į slaptai veikiančias Hitlerio jaunimo sąjungas (HJ), Tilžėje uniformomis aprenjami ir kartu su Tilžės HJ apmokomas. Be to, klaipėdiečiai dar buvo mokinami, kaip reikia slaptai veikti Klaipėdos krašte. Šitokios avantiūros suviliojo daugelį jaunikių, ir kelios “Santaros” draugijos prisibijojo, kad neišbėgotų ir vienas kitas jos narių”⁴⁸. Vokietijos smogikų pavyzdžiu Klaipėdos krašte buvo suformuoti smogikų būriai, daugiausia sportinių organizacijų nariai. Slapti susirinkimai, priesaika, mokymasis žygiuose, karinė rikiuotė, stovyklų apsauga ir kitkas traukė jaunuolius. Smogikai turėjo uniformas, jų būriuose buvo kariška drausmė, įvestas vado principas.

Ar į vokiečių draugijas stėjo lietuviai priklausė “Santarai”, nėra žinoma, tačiau aišku, jog tuometinėje “Santaroje” jaunimo buvo nedaug.

“Santaros” veikla 1934 – 1939 metais

Per pirmąjį Klaipėdos krašto priklausymo Lietuvai dešimtmetį “Santara” tebuvo reikalinga negausiai daliai lietuvininkų, bet padėtis pasikeitė 1934 metais. Juos “Santaros” sąjungos veikloje galime vadinti lūžio metais. Tai sietina pirmiausia su Lietuvos vyriausybės vykdoma krašto politika. 1933 metų rudenį Klaipėdos krašto gubernatoriumi paskiriamas J. Navakas. Jis imasi griežtų priemonių lietuvybei bei centro valdžiai krašte stiprinti. Buvo papildyti Lietuvos kariuomenės daliniai Klaipėdoje, Šilutėje, Pagėgiuose, sustiprinta pasienio ir saugumo policija, pradėtas riboti turizmas iš Vokietijos.

1934 metų pabaigoje prasidėjo procesas prieš Noimano ir Zaso partijas. Tai buvo ryžtingiausias Lietuvos vyriausybės žingsnis, turėjęs tikslą visiškai perimti krašto kontrolę į savo rankas.

Ryžtingas gubernatoriaus bandymas sudrausminti hitlerininkus keitė ir požiūrį į krašto lietuvių organizacijas bei gyventojų nuotaikas. Lietuviai iki tol buvo laikomi tik samdiniais, o 1934 vadinami lūžio metais, nes “iki pat dabar buvo manoma, kad padėties ir krašto bei gyventojų likimo amžini viešpačiai yra vokiečiai, o lietuvių tautos valia ir valdžios autoritetas esąs lygus nuliui. Ta mintimi gyveno ne tik masė, bet ir patys vadai”⁴⁹.

Priekulėje 1934 metų liepos mėnesį vykusiame “Santaros” suvažiavime sąjungos vadas J. Grigolaitis kalbėjo, jog lietuviai dabar paėmė valdžią į savo rankas, kad kraštas išvaduotas ir lietuviai jaučiasi esą tarp saviškių: “Pirmą porą savaitių mes pergyvenome antrą Klaipėdos atvadavimą, kuris ir dabar dar tęsiasi. Kodėl antras atvadavimas? Pirmu atvadavimu buvo kraštas, žemė prijungta prie tėvynės Lietuvos, bet dabartiniu antruoju atvadavimu, kuris pasireiškė tame, kad lietuviai paėmė krašto valdžią visiškai į savo rankas su tvirtu nusistatymu jos niekad iš rankų nebepaleisti. Dabar mes šeiminkai, ir ne tik kraštas, žemė išvaduota, bet ir Lietuvos gyventojas laisvas, lietuvis jaučiasi esąs namuose, saviškių tarpe. Už visą paramą ir padarytus žygius lietuvius iš svetimų vergovės išlaisvinti turime tarti širdingiausią padėką mūsų vyriausybei, kuri mums atsiuntė didį žmogų poną gub. Navaką.”⁵⁰

J. Grigolaitis akcentavo, jog būtent J. Navakas sudarė sąlygas lietuviams sustiprėti: “Mes krašte gavome pagaliau savo valdžią, kurios pasiryžimas ir pareiga yra veikti viso krašto ir visų gyventojų gerovei, sudaryti sąlygas, kad lietuvis žmogus, amžinas šio krašto šeiminkas, galėtų vėl pasidaryti pilnu šeiminku ir naudotis visomis gėrybėmis, kurias mums teikia valstybė.”⁵¹

1934 metų “Santaros” susirinkimų kalbose palankiai atsiliepiama apie Lietuvos vyriausybę. Nors vokiečiai ir trukdys “Santarai” veikti, bet santariečiai tikisi Lietuvos valdžios paramos. Santariečiai skelbia, jog Lietuvos vyriausybė sudarė naujas sąlygas veikti ir dabar reikia visą jaunimą įtraukti į draugijų veiklą ir “<...> jei kokie nenuoramos tačiau bandytų kaip nors mūsų garbę žeminti ar dergti, kas jums bus ant nenaudos, tuomet atiduosime juos tam teismui, kuris yra mūsų valdžios įstatytas ir kuris teisingai spręs”⁵².

1934 metų vasario 5 dieną “Santara” susijungė su krašto Dviratininkų sąjunga, šalia kultūrinės veiklos įvesdama ir sportinę. Pagal sąjungos vado principą buvo įsigytos uniformos ir įvesta rikiuotė bei karinis rengimas. Ši pertvarkyta sąjunga šalia kultūrinių tikslų iškelė dar vieną tikslą – tautinio kovotojo kūrimą – ir pasivadino tautinės kovos bei kultūrinės veiklos organizacija. Kas yra tautinė kova?

Tai yra kova “dėl namų, dėl sodybų, dėl mokyklų, dėl vaiko sielos. Tai yra kova, galinti tęstis per kelias generacijas su vienu tikslu – laimėti žmones, laimėti to krašto gyventojus”⁵³.

Sąjungai tvarkantis vado principais pakeista jos narių sudėtis. Lietuvių tautiškos jaunuomenės “Santara” sąjungą sudarė: garbės nariai, globėjai, nariai rėmėjai, prityrę nariai, tikrieji nariai, nariai kandidatai ir jaunučiai - jaunieji santariečiai.

Garbės nario vardas galėjo būti suteiktas nusipelnusiam sąjungos nariui. Sąjungos globėju galėjo būti lietuvis, pritariaš “Santaros” idėjoms ir paaukojęs jai bent 500 litų. Sąjungos rėmėju galėjo būti lietuvis, parėmęs “Santarą” dvasinėmis ar medžiaginėmis vertybėmis. Tikrieji nariai, kurie pasižymi tvirta drausme, labai gerai atlieka sąjungos nario pareigas, gerai supranta “Santaros” ir Lietuvos idealus ir yra atlikę tam tikrą organizacinę praktiką, centro vadovybei nutarus, sąjungos vado keliami į prityrusius narius.⁵⁴

Tikraisiais nariais galėjo tapti 16 - 30 metų piliečiai, pritariaš sąjungos tikslui. Norintieji įstoti į “Santarą” turėjo paduoti prašymą ir būdavo priimami nariais kandidatais, o išbuvę jais tris mėnesius - tikraisiais nariais. Jaunesni kaip šešiolikos metų vaikai sudarė skyriams priklausančius jaunučių ratelius.

Sąjungai tvarkantis vado principais visas susirašinėjimas vyko taip: “Skyrių pirmininkas apie savo veiklą praneša apylinkių vadams, šie - savo rajono vadui, o jau pastarasis visais rajono reikalais informuoja Centro valdybą”⁵⁵. 1934 metais “Santaros” pirmininku perrinktas J. Grigolaitis. Į naują sąjungos vadovybę buvo pakviesti studijų patarėjas M. Purvinas, M. Gelžinis, F. Šlenteris, K. Graudūšius ir Kr. Paura.⁵⁶

1934 metų liepos mėnesį naujoji “Santaros” vadovybė, vadovaujama J. Grigolaičio, dalyvavo Lietuvių tautinės jaunuomenės “Jaunoji Lietuva” sąskrydyje Kaune. Bendrame vadovybių posėdyje buvo susitarta dėl bendradarbiavimo ateityje ir dėl santariečių uniformų, kurios numatytos būti panašios.

Dėl uniformų tartasi “Santaros” suvažiavime 1933 metais, svarstant, kaip “Santaros” draugijos nariai galėtų išsiskirti iš kitų visuomenės narių. Uniformų įvedimui nepritarė senieji “Santaros” veikėjai, esą organizacija taps sukarinta, o “Santara” veikia kitais metodais: “ ‘Santara’ pašaukta vaduoti ir gerinti šios krizės laikus. Jos ginklas – ne kardas ir šautuvas, bet dvasios turtai, žmogiškumo jausmas ir brolybės idėja”⁵⁷.

Kol “Santara” buvo tik kultūrinė organizacija, senieji veikėjai neprieštaravo, bet siekti kokių nors politinių tikslų jie nenorėjo. Pirmiausia bijojo dėl savo ekonominės padėties: “Jų galvosena, tautiškas susipratimas pareina daugiausia nuo to, kiek kiaulių galima brangia kaina parduoti, ir nuo dar vieno svarbesnio veiksnio - turėti bent porą gerai apmokamų tarnybų ir šalia to daryti biznį. Senieji vadai iš dalies kliudo atlietuvinimo darbui. Kad dabar reikia ir yra sąlygos per jaunąją kartą lietuviškumą krašte atgaivinti, jiems nėra suprantama.”⁵⁸ Vis dėlto aiškaus skilimo tarp “Santaros” senbuvių ir jaunimo neįvyko, nors dalinio atsiribojimo būta. 1936 m. kovo 5 d. Klaipėdoje senieji (dar prieškariniai) “Santaros” kovotojai įsteigė prie “Santaros” senųjų veikėjų sekciją – “Santaros Talką”. 1938 metais “Santaros Talka” turėjo 203 narius.⁵⁹

Kita vertus, atrodo, kad ne visi ir jaunesnio amžiaus santariečiai pageidavo įsigyti uniformas, ką liudytų nuolatiniai priminimai jiems apie uniformų turėjimo būtinumą. 1938 metų planuose buvo numatyta rūpintis “Santaros” drausme ir rikiuote, kad ateityje nariai galėtų gražiai pasirodyti eisenose ir rikiuotėse. Santariečių dalyvavimą eisenose iliustruoja tai, jog 1938 metų rugpjūčio mėnesį rengiant šventę Klaipėdoje, norint “parodyti viešai kiek galima daugiau visa tai, ką mes turime Klaipėdoje, tiek kokybiniu, tiek kiekybiniu atžvilgiu”⁶⁰, tvarkai palaikyti buvo kreiptasi į “Santaros” sąjungą ir “20 šaulių rinktinę”. “Kartu prašome neatsisakyti išleisti iš savo įmonės Šaulių bei “Santaros” narių, kurie turi pilną savo organizacijos uniformą”⁶¹.

Nuo 1934 metų “Santara” pradeda remti Lietuvos vyriausybė. Antai gubernatorius “Santaros” draugijai skyrė 4000 Lt. 1935 metais “Santara” gavo pašalpų iš Klaipėdos miesto Magistrato – 2000 litų, iš Klaipėdos krašto Direktorijos – 4000 litų, iš Mokyklų draugijos – 2000 litų.⁶²

Turėdama lėšų “Santara” galėjo suaktyvinti skyrių veiklą, steigti naujus skyrius, rengti įvairias šventes. Visa “Santaros” ideologija atitiko “Jaunosios Lietuvos” ideologiją, panaši abiejų sąjungų organizacija ir vienoda narių uniforma, kuri skyrėsi tik tuo, kad jaunlietuvių uniformoje išsiuvinėtas staigiantis geležinis vilkas (Vilniaus išsiilgimo simbolis), o ant santariečių rankovės išsiuvinėtas tokio pat dydžio ženklas – Gedimino (Vilniaus įkūrėjo) stulpai. Šie du panašūs savo prasme simboliai parodo, “kur Lietuvos pajūrio sargas – santarietis ir Didžiosios Lietuvos brolis jaunlietuvis aukoja Tautai jaunąsias jėgas”⁶³.

Po 1934 metų santariečių susirinkimuose, paskaitose organizacija vadinama “Lietuvos pajūrio sargu”, padėsiiančiu Lietuvai tapti vieninga. Pabrėžiamas bendrumas su Didžiąja Lietuva. Įvedus karinius pratimus ir rikiuotę, “Santara” skelbia: “Kadangi laisvė reikalinga nuolatinio budrumo ir kartais apsigynimo kovos, todėl sąjunga iš visų narių reikalauja stipraus karinio pasirengimo. Kiekvienas jaunuolis, pripratęs iš anksto prie ginklo, prie drausmės, prie visos kariškos mankštos, išgirdęs laisvės netekimo pavojaus trimitą, viską metęs į šalį, stos į atvirą kovą, aukos savo gyvybę, bet laisvės, lietuviško pajūrio niekuomet neišsižadės”⁶⁴.

“Santaros” skyriuose pradėtos vesti rikiuotės pamokos, nariai buvo supažindinami su kariniu parengimu.

1935 metais Klaipėdos miesto skyrių nariams “Santara” rengė karinio parengimo kursus, kuriuos privalėjo lankyti kiekvieno miesto skyriaus nariai. Be rikiuotės, dar buvo dėstoma priešlėktuvinė ir priešdujinė apsauga, karinė drausmė ir pirmoji sanitarinė pagalba. Iš viso karinio parengimo kursuose dalyvavo 200 santariečių.⁶⁵ “Santaros” rėmimas lėmė narių skaičiaus didėjimą. 1934 m. sausio 1 d. “Santara” turėjo 17 skyrių su 521 nariu. 1934 m. gruodžio 31 d. “Santaroje” jau buvo 863 nariai⁶⁶ ir 29 skyriai⁶⁷. Taigi per vienerius metus narių skaičius padidėjo 342 žmonėmis ir įsisteigė 12 naujų skyrių.

Po 1934 metų, “Santarai” bendradarbiaujant su “Jaunąja Lietuva”, imta skelbti mintis, jog bendromis abiejų organizacijų jėgomis Lietuva bus suvienyta ir išugdytas tautiškas lietuviškas jaunimas: “Dinamiška santariečių ir jaunlietuvių veikla nušluosime visas Lietuvos priešų atneštas mūsų krašto priešvalstybines dulkes, su šaknimis išrausime visas piktžoles ir sukursime nuo amžių lietuviškame krašte gražią Lietuvos ateitį”⁶⁸.

Tarp “Santaros” ir “Jaunosios Lietuvos” organizacijų ieškant sąlyčio taškų pirmiausia reikėtų palyginti jų keliamus tikslus. “Santaros” tikslas – atlietuvinamas Klaipėdos kraštas, vieninga lietuvių tauta, sava tautiška kultūra ir stipri asmenybė.

“Jaunosios Lietuvos” sąjungos tikslas - didinga Lietuvos valstybė, vieninga tauta, savita tautinė kultūra ir stipri, valinga asmenybė.

Matome, jog abiejų sąjungų tikslai beveik identiški, o ir priemonės jiems pasiekti yra tos pačios. Buvo skaitomos paskaitos, leidžiami leidiniai, rengiami visuomeniniai teismai, švietimo kursai, tautos švenčių minėjimai, ekskursijos, literatūros ir muzikos vakarai, stovyklos. Buvo steigiami knygynai, orkestrai, dainų, šokių ir vaidybos rateliai.

Abi organizacijos buvo įvedusios vado principą. Ir santariečiai, ir jaunlietuviai labai rėmė sportą, laikydami jį svarbiausia priemone išauginti sveiką, stiprą jaunuolį.

Tuoju po 1934 metų krašto jaunlietuvių skyriai pradėti uždarinėti ir jungti prie santariečių skyrių. Pavyzdžiui, 1934 metų gegužės 6 dieną Kretingos rajono jaunlietuvių susirinkime “Santaros” generalinis sekretorius Bumblauskas, remdamasis jam duotais

įgaliojimais, paskelbė apie jaunalietuvių skyriaus uždarymą ir kartu jaunalietuvių prijungimą prie santariečių: “‘Santaros’ ideologija ir tikslai sutampa su jaunalietuvių ideologija ir tikslais. Ir taip krašto jaunalietuvių skyriai bus panaikinti ir bus tik ‘Santaros’ skyriai”⁶⁹. Įvairiuose santariečių suvažiavimuose buvo pabrėžiama, jog jaunalietuviai ir santariečiai yra vienos tautos vaikai, “bet mus, santariečius ir jaunalietuvius, riša lietuviška širdis, lietuviška kalba, garsi mūsų praeitis”⁷⁰. Akcentuojama, jog visi esą vienos kilmės ir skirtumas tarp didlietuvių ir mažlietuvių yra labai mažas: “Tas skirtumas kai kurių veikėjų dirbtinai sudaromas. Jis gal žymus todėl, kad maža dalis klaipėdiškių tėra įtraukta į Lietuvos kultūrinį gyvenimą. Jeigu mums pasiseks išauklėti naują klaipėdiškių inteligentų kartą ir jiems bus suteikta proga politiniame ir kultūriniame gyvenime šalia didžlietuvio atsistoti, skirtumo visai nebus.”⁷¹

“Mes neturime pasitenkinti vien antitautiniais mažlietuviais, bet mes turime stengtis, kad jie priartėtų prie gražesnės Lietuvos ateities, Lietuvos kultūros kūrimo.”⁷²

Patyrinėję “Santaros” atstovų kalbas pastebime, jog kreipdamiesi į gyventojus jie akcentuoja istorines lietuvių teises į kraštą, priklausiusį Lietuvai nuo senų laikų, garbingą lietuvių tautos praeitį: “Didžiutis mes turime kuo: mūsų protėvių kalavijų smūgiai ilgiems amžiams paliko žymes priešų stiprių pilių sienose, o Žalgirio mūšio laimėjimo lietuviški laurai niekad nenuvys, bet pasaulį skelbs lietuviško laimėjimo didžią pergale”⁷³. Kraštas nuo seno priklausęs lietuviams, klaipėdiečiai yra lietuviškos kilmės, ir santariečiai stengiasi padėti jiems tapti tautiškai susipratusiais lietuviams: lietuviškos kilmės giminė turi sugrįžti atgal prie savo tikrosios tautos.⁷⁴

“Klaipėdos kraštas amžinai lietuvių buvo, yra ir bus! Tik nelemti istorijos įvykiai dalinai sužalojo čia nuo amžių gyvenusius lietuvius. Jie ištautėjo. Jie įžengė į tautinio merdėjimo erą ir neįstengia iš jos išbristi. Jie tapo auka išgamų, parsidavėlių, kurie ir šiandien nepaliaujamai provokuoja ramius Klaipėdos krašto gyventojus.”⁷⁵

Santariečiai nuolat pabrėžia, kad jie stengsis išauklėti tautiškai susipratusį jaunimą, kuris bus lietuviškas, stiprus, vieningas ir dirbs Lietuvos labui, išvaduos kraštą iš vokiečių svetimybių: “Mūsų broliai klaipėdiečiai vėl grįžo prie Motinos Tėvynės. Tačiau tuo atvadavimas dar nebaigtas. Bus baigta tada, kai išnyks iš anapus Nemuno kiršinančios jėgos, sunkinančios Klaipėdos krašto valią sueiti į artimą, nuoširdų, bendrą visos Lietuvos tautos gyvenimą.”⁷⁶

“Santara” buvo jaunimo organizacija, nors nuo 1936 metų prisijungus “Santaros Talkai” “Santara” tapo ne tik jaunimo, bet ir ankstesniųjų santariečių sąjunga. Savo tikslu keldami krašto atlietuvinimą, matydami, kad krašto žmonėms įtaką daro vokiečiai, jie teigė, kad savo pagalbininkais laiko krašto jaunimą, kuris padės atlietuvinti kraštą. Senosios kartos pasaulėžiūrą sunku pakeisti: “Mums sunku, beveik kaip ir negalime atlietuvinti senąją kartą. Vokiečių mokykla, bažnyčia ir kariuomenė ją nuvedė klaidingais keliais, sudarė savotišką, neteisingą pasaulėžiūrą, kuri neatitinka jos prigimties dvasios, jos lietuviškos sąmonės. Ta jos sąmonė yra užgniaužta, apmarinta.”⁷⁷

“Santara” skelbė, jog jaunimas įvykdys tai, ko mūsų senieji nesugebėjo, nes “jaunimo jėgos paruoštos kovai dėl lietuviško Lietuvos pajūrio, dėl lietuviško ūkininko, dėl lietuviškos mokyklos ir dėl lietuviškos valdžios”⁷⁸.

Jaunimas padės susivienyti Mažajai ir Didžiąjai Lietuvai. Santariečiai tarnauja tautai, nes “kada kraštas reikšis lietuviškai, tada kraštas savaimė įsijungs į valstybės gyvenimą”⁷⁹.

“Jaunosios Lietuvos” sąjunga rėmė “Santarą”, padėdavo rengti vadovus ir sporto instruktorius. Pavyzdžiui, 1938 metais “Santaros” organizuoti vadų kursai vyko dvi savaites Klaipėdoje ir savaitę Kaune. Kaune santariečiai susipažino su “Jaunosios Lietuvos”

generaliniu sekretoriumi J. Paplausku, aplankė “Jaunosios Lietuvos” centrą, klausė paskaitų. Iš “Jaunosios Lietuvos” sąjungos “Santara” gaudavo knygų. 1935 metais “Santaros” vadovybė iš “Jaunosios Lietuvos” vadovybės gavo 9 knygynėlius. Kiekvienas knygynėlis turėjo po 187 knygas.⁸⁰

1936 metais “Santaros” suvažiavime buvo tartasi, kad “Santara” ir “Jaunoji Lietuva” bendradarbiaus Lietuvos labui. Suvažiavime kalbėjęs “Santaros Talkos” senųjų santariečių narys J. Aušra savo kalboje linkėjo “Santarai” ir “Jaunajai Lietuvai” sukurti naują Lietuvą. Taip “Santara”, viena vertus, tampa lyg ir “Jaunosios Lietuvos” idėjų skleidėja Klaipėdos krašte. Antra vertus, manyčiau, pertvarkyta “Santara” turėjo būti atsvara krašto vokiškoms jaunimo organizacijoms. “Santara” turėjo telkti lietuvių jaunimą, kad jis nestotų į vokiečių draugijas. Imta skelbti, jog “gyvenime tik gerai kariškai paruošta organizacija yra stipri ir su ja mielai skaitosi kitos organizacijos”⁸¹.

Buvo suprasta, jog vien tik kultūrine veikla “Santara” neįsigalės ir norint pritraukti jaunuomenę reikia ją sudominti. Jaunimą sudominti nutarta sportu ir rikiuote bei kariniais rengimais. Kariniai kursai buvo rengiami ir jaunučiams. Jaunučių stovykloje Rambyne, kur stovyklaudavo apie 100 vaikų, buvo vedamas karinis rengimas, supažindinama su priešdujine apsauga, lauko telefonu, kai kuriomis ginklų rūšimis.⁸²

Buvo įkurtas centro vadovybės organas – “Santaros” sporto organizacijos (SSO) vadovybė. SSO tikslas buvo rūpintis “Santaros” sąjungos sporto reikalais, rengti sporto kursus, sąskrydžius, sportines išskylas, aprūpinti skyrius sporto reikmenimis, rengti instruktorius, mokyti narius rikiuotės.

Šiame darbe neapžvelgsime “Santaros” sąjungos sporto sekcijų ar santariečių laimėjimų, tačiau turime akcentuoti tai, jog sportas buvo priemonė įtraukti jaunimą į “Santaros” veiklą. “Pradžioje SSO vadas turėjo uždavinį įtraukti savon organizacijon kad ir menkų sporto pajėgų platesnes tautiškai pozityvaus vietinio jaunimo mases ir pastatyti jas po gražia, ugnies liepsnomis liepsnojančia sąjungos vėliava. Į patį sportą nebuvo žiūrima kaip į sportą, kuris tarnautų rekordams ugdyti, bet pirmiausia, jo supratimu, jis turi tarnauti tautiškam ir fiziškam auklėjimui.”⁸³

1936 metais “Santaros” sąjungai kyla nesutarimų su krašto vokiečiais. Tais pačiais metais “Santaros” skyrių atstovų suvažiavime pateikiama rezoliucija, kurioje piktinamasi vokiškoms sporto organizacijomis, reikalaujama, kad jos būtų uždarytos ir leista veikti tik toms organizacijoms, kurios savo veiklą suderina su valstybine kūno kultūros veikla, kadangi “daugelis vokiškųjų sporto organizacijų, prisidengusios sporto skraiste, savo krašte nutautino ir priešvalstybinės veiklos akciją”⁸⁴.

“Santaros” sporto sąjunga buvo tik pagalbinė priemonė vykdant krašto atlietuvinimo politiką.

Vis dėlto nebuvo visai užmiršta ir kultūrinė šviečiamoji veikla. Viena “Santaros” sąjungos veiklos rūšių buvo įvairių kursų organizavimas. Dažniausiai buvo rengiami lietuvių kalbos kursai, kuriuose dėstė vietiniai mokytojai. Į kursus galėjo užsirašyti ne tik santariečiai, bet ir žmonės, nepriklausę “Santaros” sąjungai. Kursai vykdavo kelis kartus per savaitę ir trukdavo tris keturis mėnesius. Kursų baigimo proga skyriuose būdavo rengiami vakarai, įteikiami kursų baigimo pažymėjimai. 1935 metų balandžio mėnesį lietuvių kalbos kursai Klaipėdos rajone buvo vedami Divilų “Smeltės”, Kretingalės, Gobergiškės ir Triušelių skyriuose. Į kursus daug žmonių nesusirinkdavo. Pavyzdžiui, Lankupių draugijos Priekulės rajone surengtus lietuvių kalbos kursus, vykusius 1935 metų sausio 1 – balandžio 2 d., lankė 10 santariečių ir keli ne sąjungos nariai.⁸⁵

Kursai būdavo rengiami mokyklose. Mokantiems lietuvių kalbą ir jos nemokantiems kursai buvo rengiami atskirai. Vilkiškiuose vyko lietuvių kalbos, istorijos, literatūros ir geografijos kursai. Kursai buvo padalyti į dvi grupes: lietuviškai kalbančią grupę mokė mokytojas V. Cinaras, vokiškai – mokytojas F. Tumosas.

“Santara” buvo kultūrinės veiklos organizacija, todėl prie skyrių buvo steigiami chorai, šokėjų rateliai bei vaidybos grupės. Chorams dažniausiai vadovavo vietos mokytojai.

Klaipėdos miesto “Santaros” mišrus choras buvo įsteigtas 1935 metais ir tais metais turėjo apie 50 narių. Šiame chore dalyvavo trijų “Santaros” miesto skyrių – Vytauto Didžiojo, Donelaičio ir Jūros - nariai.⁸⁶ Chorus steigė ir mažesni skyriai. 1938 m. Šilutės rajono Ramučių skyrius įsteigė chorą, į kurį įstojo apie 30 asmenų.⁸⁷

1935 metais “Santara” turėjo 12⁸⁸, 1938 metais – 19 chorų.⁸⁹ Santariečiai dainuodavo lietuviškas dainas. Buvo patariama dainuoti “Kur bėga Šešupė, kur Nemunas teka”, “Kur lygūs laukai, snaudžia tamsūs miškai”, “Į kovą, į kovą visi kas tik gali” ir kt.⁹⁰ Iš rekomenduojamų dainų sąrašo matome, jog jos yra patriotinės, išreiškė didžiavimąsi Didžiosios Lietuvos istorija, garsia praeitimi, ugdė Tėvynės meilę. “Santara” siekė dainomis žadinti meilę Lietuvai, skatino mažlietuvių suartėjimą su didlietuviais.

Chorų reikalingumą ir būtinybę mokyti lietuviškų dainų iliustruoja 1935 metais Kairiuose, Priekulės rajone, santariečių surengtas Motinos dienos minėjimas, kuriame dalyvavo keturios lietuviškos organizacijos bei bažnytinis giedotojų choras. Buvo surengtos eitinės nuo Kairių bažnyčios iki minėjimo vietos Kinčiuose. Eisenos priekyje ėjo bažnytinis choras, kuris buvo įpareigotas sugiedoti maršą. “Bet kaip mes nusistebėjom, kad choras, kuriame dalyvauja vien lietuvių vaikų tėvai, toj lietuviškoj eisenoj giedojo vokiškus maršus. Mums, santariečiams, tai buvo didžiausia gėda ir negarbė. Užbaigus chorui vokišką maršą, mes, nors ir neįpareigoti, bet gindami savo garbę užgiedojom lietuvišką maršą.”⁹¹

1935 metais buvo įkurtas “Santaros” dūdų orkestras. 1938 metais jame buvo 35 nariai.⁹² 1936 metais buvo įsteigtas antras dūdų orkestras Pagėgiuose, taip pat įsteigti skudučių muzikos orkestrėliai bei styginių instrumentų orkestras. “Santaros” sąjunga Klaipėdoje 1936 metais surengė pirmąjį literatūros ir muzikos vakarą, kuriame dalyvavo iš Didžiosios Lietuvos atvykę svečiai.

“Santaros” vadovybė planavo tokius vakarus rengti kiekvienais metais ir tuo kelti lietuviškąją kultūrą nutautėjusiam Klaipėdos krašte, tačiau antras muzikos vakaras įvyko jau tik 1938 metais.

1938 metais “Santaros” sąjunga Lietuvos nepriklausomybės dvidešimties metų proga krašte suorganizavo uždegti 30 laužų. Birželio 6 dieną nepriklausomybės laužas degė Priekulės rajone Lankupiuose. Prie laužo dainavo Šilutės rajono Kukoraičių skyriaus choras, lankupiškiai pašoko tautinių šokių.

Birželio 23 dieną Triušeliuose, Klaipėdos apskrities rajone, Eketės piliakalnyje buvo uždegtas laužas. Iš Klaipėdos buvo atvykęs orkestras ir vaidintojų grupė. Susirinko apie 300 apylinkės žmonių.⁹³

Laužai sutraukdavo daug žmonių, nes tai buvo pramoga, žmonės ėjo smalsumo vedini. Nurodant prie laužų susirinkusių žmonių skaičių, nepaaiškinama, ar tai santariečiai, ar vietos lietuviai, ar vokiečiai, ar atvykusios ekskursijos iš Didžiosios Lietuvos. Santariečiai stengdavosi užmegzti ryšius su jaunlietuviais – organizuodavo įvairias ekskursijas į Didžiąją Lietuvą, kviesdavosi svečių pas save. 1935 m. iš Tauragės į Vilkiškių skyrių atvyko evangelikų tikėjimo lietuvių grupė, ir “Vilkiškių “Santaros” skyrius surengė Mažosios ir Didžiosios Lietuvos susiartinimo posėdį ir arbatėlę”⁹⁴.

Naumiesčio jaunlietuvių ir Rusnės santariečiai surengė šventę-susirinkimą, kur dalyvavo jaunlietuvių ir santariečių vadovybių atstovai. Buvo rengiami vadinamieji bendrojo lavinimo kursai, kuriuose būdavo numatyta išmokti kelių klasių kursą. 1938 metais Priekulėje tokie kursai buvo surengti, o jų programose numatytas istorijos, lietuvių kalbos, geografijos bei technikos ir fizikos dėstymas.⁹⁵

Kaip jau buvo minėta, nuo 1936 metų pradėti organizuoti žemės ūkio kursai. Čia santariečiams padėjo Laukininkų centro instruktoriai, kurie skaitė paskaitas. Nuo 1936 metų ypač aktyviai rengiami propagandos kursai. Kursuose buvo dėstoma, kaip tinkamai skleisti propagandą, kaip ir kur steigti naujus skyrius, kaip pritraukti naujus narius. Kovo 6, 7 ir 8 dienomis Šilutės rajone, Sauguose, įvyko "Santaros" propagandiniai kursai, kuriuose dalyvavo 56 santariečiai. Buvo organizuojami ideologiniai bei organizaciniai kursai. Pavyzdžiui, 1936 metais surengtus organizacinius kursus lankė 184 santariečiai, iš jų 85% vietos ūkininkaičių.⁹⁶

1935 metais buvo surengti pirmieji "Santaros" karinio rengimo kursai. Juos rengė Klaipėdos miesto ir Tauralaukio skyriai. Kursus lankė apie 140 santariečių.⁹⁷ 1937 metų liepos mėnesį Kintuose buvo surengta Kintų skyriaus santariečių dviejų dienų stovykla, kurioje santariečiai sportavo, mankštinosi, mokėsi rikiuotės.

1935 metų išlaidų sąmatoje yra skelbiama, jog "lietuvių kalbos, tautos istorijos ir rankdarbių kursams atlyginimus mokytojams mokėti 30 asmenų po 60 lt. viso buvo 1800 lt., ir vadovėliams įsigyti 1200 lt. skirta"⁹⁸.

Ideologiniams kursams, įvairių organizacinės veiklos sričių instruktoriams rengti ir vadovėliams įsigyti iš viso skirta 2400 litų. Buvo suorganizuoti keturi kursai po 100 žmonių, kiekvieniems kursams skirta po 600 litų. Taigi 1935 metais rengti kursai kainavo 5400 litų. 1935 metais "Santara" turėjo 29 skyrius, kuriuose buvo surengti, kaip matome iš archyvinių duomenų, trisdešimt keturi kursai.

"Santaros" vadovybė organizavo vadų kursus, kadangi nuolat buvo skundžiamasi vadovų trūkumu. Pirmieji Eketės kalne buvo surengti vadinamieji sporto ir propagandos kursai, kuriuose buvo ruošiami vadovai, antrieji – Milkupių girininkijoje ir tretieji – Klaipėdoje. Pirmuosiuose kursuose dalyvavo 7, antruosiuose 30 ir trečiuosiuose 67 jaunuoliai. Kursuose dalyvavę jaunuoliai 27 buvo mokytojai, 19 ūkininkaičių, 8 moksleiviai ir 12 visokių įstaigų valdininkai.⁹⁹

"Santaros" leidiniuose, straipsniuose apie surengtus kursus, nurodomas dalyvavusių jaunuolių skaičius, bet beveik niekur nėra nurodyta, kokia veikla tie jaunuoliai užsiėmė. Išimtis yra "Santaros" vadų kursai, vykę 1938 metų vasario 21 – kovo 6 dieną. Kursai vyko dvi savaites Klaipėdoje ir savaitę Kaune. Į šiuos vadų kursus buvo priimti beveik vien tik ūkininkaičiai. "Visi kursų dalyviai buvo klaipėdiškiai, vietos gyventojai, daugumoje ūkininkaičiai."¹⁰⁰ "Santaros" vadovybė suprato, jog dažnas skyriaus pirmininkų keitimas trukdo aktyviai skyrių veiklai. Ūkininkas gyvena vienoje vietoje, be to, vietiniu ūkininkaičiu, skyriaus pirmininku, labiau pasitikima. Kad ūkininkų vaikai galėtų atvykti, kursai buvo surengti žiemą, kai jie yra laisvesni nuo darbų. Į kursus buvo priimta 80 jaunuolių, iš jų 68 gavo baigimo pažymėjimus.¹⁰¹

Klaipėdoje kursų lankytojams buvo skaitomos paskaitos temomis "Klaipėdos krašto istorija", "Lietuvos partijų istorija ir tautininkų ideologija", "Lietuvos ekonominė struktūra", "Klaipėdos krašto ekonominė struktūra"¹⁰². Iš šių temų matome, jog buvo siekiama jaunuolius supažindinti su Lietuvos bei krašto istorija, ekonomika, Lietuvos partijomis, švietimu, spauda, o ne tik su skyriaus susirinkimų vedimu. Jaunuoliai turėjo sužinoti naujų dalykų, nes "jie grįš į kaimą, ir tie, kurie sugebės, perduos visa tai kitiems"¹⁰³.

Kadangi į 1938 metais rengtus vadų kursus buvo priimami tik krašto gyventojai, Klaipėdos miesto gyventojams buvo suorganizuoti atskiri vadovų kursai. Juose dalyvavo 43 santariečiai - skyrių vadovai bei paprasti nariai.¹⁰⁴ Kursuose buvo mokoma, kaip vesti skyrių susirinkimus, kaip organizuoti jaunučių būrius, supažindinama su propagandos reikšme.

“Santara”, rengdama įvairius kursus, siekė suvienyti krašto jaunuolius bendrai veiklai, įtraukti juos į sąjungos veiklą. Kaip minėta anksčiau, kursus lankydavo ne tik santariečiai. Sąjunga siekė suartėti su krašto visuomene. 1938 metais buvo numatyta, jog sąjunga surengs apie 40 susirinkimų, kuriuose bus skaitomi visuomeninio, politinio ir kultūrinio pobūdžio pranešimai. Į šiuos susirinkimus būtų kviečiama vietos visuomenė.¹⁰⁵ Kursai buvo viena iš jaunimo vienijimo ir organizavimo, lavinimo priemonių, siekiant išauginti tvirtą asmenybę.

Rambyno šventėje 1937 metais dalyvavo apie 200 uniformuotų vaikų, vadinamųjų jaunučių. Iš viso tuomet buvo suorganizuota 400 jaunučių. Jiems vadovauti paskirti vadovai, o juos rengiant numatyta sąmoningu auklėjimu atitaisyti nesąžiningų auklėtojų ir mokytojų klaidas. Jei mokytojas per savaitę jaunas sielas nuodijo, tai per jaunučių sueigas, laužus, iškylas ir kitokius kultūrinius renginius “Santara” stengiasi ir stengsis jiems įskiepyti tikrų dvasinių ir tautinių vertybių.¹⁰⁶ 1938 m. pabaigoje jaunučių sąjungoje buvo apie 600 narių.¹⁰⁷

Vis dėlto “Santaros” nariai, nors to ir buvo siekiama, negalėjo visiškai identifikuotis su didlietuviais. Tą lėmė Klaipėdos krašte naujai besiklostanti politinė padėtis gubernatoriaus A. Baldžiaus valdymo laikotarpiu. A. Baldžiaus direktorija valdė nuo 1935.11.27 iki 1939.01.20. Pastaroji grąžino į mokyklas 1923 metų balandžio 4 dienos nuostatus dėl dėstomos kalbos, atšaukė ankstesnę potvarkį dėl viešų užrašų ir iškabų vien lietuvių kalba, grąžino 1929 ir 1931 metų Klaipėdos krašto gyventojų požymio įgijimo nuostatus.

Lietuviškos M. Reizgio ir J. Brūvelaičio direktorijos 1934 – 1935 metais daugumą noimanininkų, zasininkų atleido iš darbo be teismo sprendimo. Tai prieštaravo Klaipėdos krašto administraciniam įstatymams, todėl į senąsias darbo vietas buvo pradėti grąžinti buvę valdininkai. Tarnautojų lietuvių atleidinėjimas buvo pradėtas 1935 metų pabaigoje ir truko iki 1936 metų rudens. Per 1935 - 1936 metus sugrąžinti į darbą visi senieji valdininkai, išskyrus keletą, kurie patys nenorėjo grįžti.¹⁰⁸

Nuo 1936 metų prasideda nepasitenkinimas krašto direktorija, santariečių vadinama “einheitslistine”. Santariečių spaudoje pasirodo straipsnių, kuriuose labai nepalankiai vertinama A. Baldžiaus direktorija. Tai galime sieti ir su “Santaros” veikloje dalyvavusių valdininkų ir mokytojų atleidimu iš darbo bei persikėlinėjimu iš vienos darbo vietos į kitą.

1936 metais darbo neteko aktyvus santarietis V. Cinavas, penkerius metus mokytojaves Vilkiškiuose. Jis buvo vietinio “Santaros” skyriaus steigėjas bei privačios lietuvių mokyklos įkūrėjas. V. Cinavas buvo suorganizavęs lietuvių bažnytinį chorą.¹⁰⁹ Dar 1935 metais V. Cinavas Vilkiškių mokykloje buvo surengęs lietuvių kalbos kursus, kurie tęsėsi 4 mėnesius. V. Cinavas pats juose ir dėstė.

1936 metų birželio 1 dieną buvo atleisti du santariečiai mokytojai: V. Gailius ir J. Purvinas.¹¹⁰ Pagėgių apskrityje mokytojaves J. Purvinas anksčiau buvo mokytojaves Karklininkuose, Klaipėdos apskrityje, ir buvo Klaipėdos apskrities “Santaros” rajono vadas. V. Gailius, dirbęs Šilutės apskrityje, buvo Šilutės rajono vadovybės narys. Abu mokytojai dirbo lietuviškose mokyklose, “bet direktorija juos atkėlė į mokyklas, kur baigia nykti lietuvybė”¹¹¹.

Tačiau nei V. Gailius, nei J. Purvinas iš aktyvių santariečių būrio nepasitraukė. J. Purvinas 1936 metų pabaigoje buvo Pagėgių 2 apylinkės vadas, taip pat dėstė “Santaros” Vilkiškių skyriaus surengtuose bendrojo lavinimo kursuose.

“Santaros” atstovai labai nepalankiai atsiliepė apie A. Baldžiaus direktoriją: “Nuo pat pirmos dienos A. Baldžiaus direktoriją sudarius vyksta kiršinimas ir nepasitenkinimas”¹¹².

1936 metų vasario 11 dieną buvo išleistas direktorijos įsakymas, draudžiantis vesti jaunimui susirinkimus ir skaityti paskaitas mokyklose. “Santara” buvo priversta ieškoti vietos kitur. Santariečių susirinkimuose nuolat girdimos kalbos, jog “einheitslistinė” direktorija remia vokiečius ir kliudo “Santaros” veiklai: “Jeigu “einheitslistininkų” partijos jaunimas rinktųsi ir darytų įvairaus pobūdžio mokyklose susirinkimus ir sueigas, tai ne tik neprieštarautų direktorijos atitinkami organai, bet gal dar paskatintų mokyklų vedėjus tokius susirinkimus leisti ir organizuoti”¹¹³.

Direktorija buvo kaltinama, jog nepajėgia krašte palaikyti tvarkos ir sudrausminti išsišokėlių: “Einheitslistinė direktorija, kaip vykdomoji valdžia, rūpintųsi ramumo palaikymu krašte, netoleruotų arba savo tylėjimu neskatintų nuolat pasikartojančių išsišokimų prieš “Santara”, jos paminklų niekinimą, aikščių teršimą”¹¹⁴.

Dėl tokios antilietuviškos orientacijos direktorija vadinama “nacistiško plauko” direktorija, direktorija, globojančia “nacionalizmo raugo persisėmusius mokytojus, kurių auklėjimo išvados yra pasireiškusios eile pragaištingų darbų, kurie net bausti apeliacinių rūmų, o vis dėlto priimami tarnybon”¹¹⁵.

1936 metais įvykusiame Klaipėdos miesto skyrių susirinkime rajono vadas H. Šepokas kalbėjo: “Mes daugiau turime būti veiklesni ir energingesni, nes matome, kad ant lietuvių dabartinė Direktorija yra įniršusi ir matome, kad vieną po kito mūsų santariečius mėto iš tarnybų”¹¹⁶.

Klaipėdos krašte veikiančios lietuvių organizacijos nebuvo vieningos. Šaulių sąjungos, “Santaros”, Jaunųjų ūkininkų ratelių, Giedotojų draugijos veikla buvo panaši, todėl kildavo įvairių nesutarimų. M. Gelžinis ragino lietuvių organizacijas būti vieningesnes: “todėl jau būtų laikas nutilti galutinai tiems balsams, kalbantiems apie separatistus arba klaipėdiškius lietuviškus hitlerininkus. Šitokie priekaištai santariečiams neturi nė mažiausio pagrindo, ir tokių gandų skleidėjus, švelniai tariant, tenka pavadinti neišmanėliais. Santarietis kovotojas tikrai nėra nusipelnęs tokio pavadinimo, priešingai – jis savo veikime turėtų rasti širdingiausią pritarimą visų lietuviškų organizacijų”¹¹⁷.

“Santara” sulaukdavo ir kitų organizacijų, visuomenės veikėjų priekaištų. 1936 metais Priekulėje vyko tautos šventės minėjimas, kurį rengė lietuviškos organizacijos: “Santara”, Šaulių sąjunga, Jaunųjų ūkininkų rateliai, Darbininkų ir amatininkų bei ugniagesių draugijos. Šventės dalyvius Laukininkų centro vardu sveikino M. Žilius, LOK vardu – Klimaitis ir “Santaros” vadas M. Gelžinis, taip pat Zabelavičius, V. Ašmys, Jokubaitis ir J. Vanagaitis. Prisimenant šią šventę buvo akcentuojama, jog “gaila, kad Vanagaičio žodžiai kiek sudrumstė šventės nuotaiką. J. Vanagaitis rado reikalą prabilti tik į šaulius, iškeldamas jų pirmaeilius uždavinius ir didžius nuopelnus, o santariečius paminėti tik kaip tokius, kurie reklamuodamiesi kaip pajūrio žaliasis frontas dar nieko nėra nuveikę, bet iš jų laukiama didelių darbų”¹¹⁸.

Kai kurie “Santaros” nariai priklausė iš karto kelioms organizacijoms. 1936 metų gruodžio 31 dieną iš 1718 “Santaros” narių, nepriklausančių kitoms krašto lietuvių organizacijoms, buvo 1039. Šaulių sąjungai priklausė 227 nariai, jaunųjų ūkininkų rateliui – 141 narys, “Jaunųjų Sandorai” – 43 bei kitoms draugijoms – 189 nariai¹¹⁹.

“Santaros” vadas M. Gelžinis savo kalboje apgailestauja, kad “75% organizacinės veiklos nukreipta prieš saviškius ginant savo organizacijos interesus, o tik likęs energijos nuošimtis tetarnauija aukštesnei lietuviybės idėjai”¹²⁰.

Visos organizacijos vienodai vystė kultūrinę veiklą, žemės ūkio šakomis užsiėmė ne tik jaunieji ūkininkai, bet ir santariečiai, kariniu rengimu taip pat visos keturios draugijos. Esant vienodoms veiklos kryptims, tarp organizacijų kildavo trintis.

Daug kartų buvo siūlyta lietuviškas organizacijas sujungti į vieną centrą, norint geriau koordinuoti jų veiklą ir apsaugoti nuo tarpusavio nesutarimų. Tačiau šie siūlymai likdavo neišgirsti. 1935 metais LOK Prezidiumo posėdyje nutarta: “Yra būtinas reikalas suderinti organizacijų veiklą, pašalinti bereikalingas jų tarpe varžytines: Giedotojų draugiją reikėtų sujungti su “Santara”, jaunųjų bendrus reikalus aptarti reikėtų sukviesti “Santarą”, Giedotojų draugiją, Šaulių sąjungą, Sandoros ir Jaunųjų ūkininkų ratelių po du atstovus”¹²¹. Tą patį siūlė ir “Santaros” vadas M. Gelžinis, tačiau jo pasiūlymas pritarimo nesulaukė.

Esant daugybei organizacijų, vyko plati agitacija stoti į vieną ar į kitą iš jų. 1938 metais Sauguose, minint Lietuvos nepriklausomybės dvidešimtmetį, prie laužo kalbėjęs direktorijos pirmininkas, Šaulių XX rinktinės tarybos narys E. Simonaitis teigė, kad Klaipėdos krašte yra dvi svarbiausios organizacijos: “Santara” ir Šaulių rinktinė. “Abi organizacijos turi garbingus tikslus, todėl mes turime vieni kitiems padėti. Nėra ko vilioti narius iš “Santaros” į Šaulius ir atvirkščiai.”¹²²

Nėra duomenų, kiek santariečių 1938 metais priklausė Šaulių organizacijai, tuo tarpu 1936 m. gruodžio 31 d. Šaulių rinktinėi priklausė 227 santariečiai.¹²³

1936 metais “Santarai” ėmus bendradarbiauti su Laukininkų centru, buvo priimta programa, kurioje numatyta: “Laukininkų centro nariai į santariečius, o santariečiai į Laukininkų centro narius žiūrės kaip į savo organizacijos narius ir Laukininkų centro nariai ragins savo vaikus, taip pat savo giminių ir kaimynų vaikus stoti į “Santarą”, žodžiu, padės “Santarai” augti, plėstis”¹²⁴.

Tarp lietuviškų organizacijų vienybės nebuvo ir tai taip pat silpnino jų veiklą. Organizacijų nariai nebuvo labai aktyvūs. Nors po 1934 metų, ėmus steigti naujus skyrius, “Santaros” narių skaičius didėjo, tačiau daugelio skyrių veikla buvo silpna. Pavyzdžiui, Lūžijos skyrius, esantis Klaipėdos apskrityje, buvo įsteigtas balandžio mėnesį ir iki birželio mėnesio nieko neveikė.

Jau nuo 1934 metų į “Santaros” organizaciją pirmiausia stengtasi įtraukti vietinius ūkininkaičius. Prasilavinę ūkininkaičiai buvo skiriami skyrių pirmininkais. “Santaros” programoje visada buvo pabrėžiama, kad ji yra klaipėdietiškų lietuvių draugija, pirmiausia rūpinasi Klaipėdos krašto lietuviškos kilmės jaunimu, stengiasi jį suburti. Ūkininkų vaikai sudaro organizacijos pagrindą: “Mes remiamės lietuvišku krauju! Ne visus ūkininkaičius mes norime turėti savo gretose! Mes kalbam tik apie lietuviško kraujo ūkininką, kuris nuo amžių čia gyveno.”¹²⁵

Kursų pabaigtuvės bei vakarai vykdavo ūkininkų namuose. Ūkininkai duodavo ne tik patalpas susirinkimams rengti, bet ir žemės sporto aikštelėms: “Ūkininkas Padags iš Pjaulų leidžia naudotis keletu margų savo lauko sporto aikštei rengti ir duoda patalpas susirinkimams”¹²⁶. Kai kur susirinkimai vykdavo pašto patalpose. Pavyzdžiui, Goberiškės raj., Klaipėdos apskrityje, “Santaros” skyrius 1936 metais kas savaitę rinkdavosi pašto agentūros patalpose.

Uždraudus susirinkimus mokyklose, “Santaros” veikla apmirė, kadangi į susirinkimus, rengiamus smuklėse, vietiniai gyventojai žiūrėjo nepalankiai. Tik 1939 metais “Santara” uždraudė rengti viešus santariečių susirinkimus kaimo smuklėse. Vietoj jų pradėti rengti “šeimyniški” susirinkimai ūkininkų namuose.

1937 metais pradėdama kalbėti, kad inteligentai ir valdininkai “Santaros” veiklos neremia. 1937 metų pabaigoje vykusiame “Santaros” skyrių atstovų suvažiavime rajonų skyrių atstovai, kalbėdami apie skyrių veiklą, skundėsi, kad valdininkai nedalyvauja “Santaros” veikloje. Šilutės rajono “Santaros” atstovai teigė, kad Šilutėje yra 120 valdininkų, “tačiau beveik visi yra neveiklūs, todėl skyrių veikla daugiausia remiasi ūkininkais”¹²⁷.

Mokytojai taip pat nebuvo aktyvūs. 1937 metais Priekulėje buvo 6 privačios mokyklos, kur dirbo 12 mokytojų, ir iš jų tik 3 padėdavo santariečiams¹²⁸, nors dar 1935 metais Šilutės rajono suvažiavime dalyvavo 14 mokytojų.¹²⁹

1938 metais vėl skundžiamasi, kad tarnautojai ir valdininkai nedalyvauja “Santaros” veikloje. Viena iš priežasčių nurodoma tai, kad kai kurie viršininkai traktavo santariečius kaip antraeilius ir vertė juos stoti į kitas organizacijas, o to nepadarius įvairiais būdais skriausdavo.

1939 metais vykusiame “Santaros” susirinkime skundžiamasi, jog skyrių nariai yra neaktyvūs: “Iki šiol skyriuose įsigyvenęs netikęs paprotys, būtent: užkrauna ant valdybos sprando visų reikalų rūpinimosi našta, o patys nariai lieka pasyvūs, neįneša į skyriaus gyvenimą naujų minčių, nerodo pakankamai iniciatyvos tobulinti skyriaus susitvarkymą. Aišku, kad valdyba su skyriaus pirmininku be narių pagalbos visų reikalų aprėpti negali, nes valdybų nariai (kaip ir eiliniai nariai), kas jie bebūtų – tarnautojai, ūkininkai ar kai kurie kiti žmonės – organizacinį darbą dirba tik laisvu nuo tiesioginių pareigų metu, dėl ko patys skyriaus taip, kaip turėtų būti, sutvarkyti nepajėgia”¹³⁰.

“Santaros” sąjungos narių pasyvumas ypač išryškėja nuo 1938 metų. Pasikeitus politinei situacijai krašte, keitėsi gyventojų nuotaikos. Būdami neužtikrinti dėl rytdienos, bijodami dėl savo darbo vietų santariečiai aktyviai draugijos veikloje nedalyvavo. 1938 m. lapkričio 1 d. krašte buvo panaikinta karinė padėtis, ir saugumo policija nustojo veikusi. 1938 metų pavasarį iš kalėjimo grįžo E. Noimanas. Dar 1937 metų pavasarį iš kalėjimo buvo paleisti T. Zesas ir K. Dresleris. Amnestuota didelė dalis hitlerininkų.

1938 metų pavasarį Vokietija prisijungė Austriją, 1938 metų rudenį – Čekiją. Klaipėdos prijungimas buvo tik laiko klausimas. Nuo 1938 metų Lietuvai tebuvo viena išeitis – eiti mažiausio pasipriešinimo keliu, vengiant susidūrimų, kurie galėtų sukelti krizę santykiuose su Vokietija. Nacistinės organizacijos taip sustiprėjo, kad net saugumo policija nebegalėjo sutramdyti savo priešininkus terorizuojančių smogikų. Panaikinus karinę padėtį, sąjungos veikla apmirė. Anšliuso akivaizdoje grasinimų įbauginti daugelis narių iš organizacijos išstojo: “Didžiausią narių dalį sudarė ūkininkai, prieš kuriuos dėl jų nusistatymo neretai iš priešų pusės buvo panaudotas smurtas”¹³¹. Antai 1938 metų sausio mėnesį Šilutės rajono Kintų skyrius darė narių susirinkimą. Po jo į namus ėję skyriaus pirmininkas M. Dauskartas, V. Konradas ir A. Stonius buvo užpulti “Ordnungsdiensto” narių ir sumušti: “V. Konradą saikdino, kad jis daugiau nebeitų į “Santarą” ir nebedalyvautų”¹³². Šio pavojaus akivaizdoje daug ūkininkaičių iš “Santaros” išstojo.

Bendras nerimastingas nuotaikas gana gerai atspindėjo 1938 metais Pagėgių apskrityje vykęs “Santaros” suvažiavimas, kuriame turėjo būti tariamasi dėl “Santaros” veiklos ateityje. Jame dalyvavo tik penkiolikos skyrių atstovai. Tarp santariečių vyravo baimės ir netikrumo atmosfera: “Matėsi, kad mūsiškiai buvo susinervinę, niekas nesėdėjo, visi tuoj apspito iš Klaipėdos atvykusius Centro vadovybės narius ir teiravosi, kaip jie jaučiasi Klaipėdoje. Skyrių atstovai ėmė aiškinti savo būklę, kuri esanti daug tragiškesnė, jiems grasinama, juos persekioja, išjuokia, apstumdo, esą ir apmuštų. Jau vienas kitas skyriaus narys net išstojo iš “Santaros”. Visi suvažiavimo dalyviai pareiškė, kad nežino, kiek ilgai išsilaikys prieš vokiečių

terorą, ir sakė, kad šiuo metu jokios veiklos negali būti, kad lauks, kol padėtis apsilaimins. Visi dalyviai norėjo grįžti į namus su šviesa.”¹³³

Į “Santaros” vado M. Reizgio padaršimus jie žiūrėjo kaip į padėties nesupratimą ir tuščias kalbas. Po suvažiavimo grįžęs į Klaipėdą “Santaros” generalinis sekretorius Šukys pasakojo, “kad kiekvieną dieną skambina kuris nors pirmininkų iš Pagėgių apskrities, skundžiasi ir prašo pagalbos”¹³⁴.

Pasikeitusi situacija lėmė santariečių išstojimą iš sąjungos: 1938 m. balandžio mėn. bendras “Santaros” narių skaičius buvo 2027. Per metus iš “Santaros” išstojo 506 – 608 žmonės, tai būtų 25 - 30%.¹³⁵ Iš visų lietuviškų organizacijų iš “Santaros” išstojo daugiausia narių. Pavyzdžiui, 1938 metais Laukininkų centras turėjo 54 skyrius su 1302 nariais. Išstojo trys, įstojo 19 narių.¹³⁶ “Aukuro” draugija 1938 m. sausio 1 d. turėjo 210 narių, o metų pabaigoje - 214. Per metus išstojo 12, o įstojo 16 narių.¹³⁷

Klaipėdos krašto direktorija vengė bet kokio susidūrimo su vokiečiais. Po 1938 metų gruodžio mėnesio rinkimų į Seimelį krašte susidarė nauja padėtis. Kaip pažymi istorikas Vytautas Žalys, “1923 m. prasidėjusi kova dėl Klaipėdos po 15-os metų pateko į tokią būseną, kad viena kovojanti pusė – lojaliai Lietuvos atžvilgiu nusiteikę lietuviai – jau bijojo išeiti į gatvę...”¹³⁸

Kodėl “Santarai” nesisekė po 1936 metų? Pirmiausia tai turime sieti su Lietuvos vyriausybės politika krašte. Nepavykus apriboti vokiškų organizacijų veiklos, buvo grįžtama prie tos pačios pasyvios politikos kaip ir iki 1934 metų. Jei “Santaros” veiklą iki 1935 metų galima laikyti bandymu sutramdyti vokiškas organizacijas, tai nuo 1936 metų prasidėjo savotiška kapituliacija. Lietuvos vyriausybės daromos nuolaidos atsiliepė ir nuotaikoms krašte. Kita vertus, pasikeitusią padėtį lėmė Vokietijos vyriausybės vykdoma politika. 1936 m. Vokietija įžengė į Reino sritį, ypač sustiprėjo nacionalsocialistinės nuotaikos. Nuolatinis Vokietijos kišimasis į krašto reikalus, besiplečiančios nacionalsocialistinės organizacijos lėmė nuolatinį lietuviškų organizacijų mažėjimą. “Santaros” draugijos nariai susirinkimuose dalyvaudavo pasyviai, jos nerėmė valdininkai, mokytojai. Visi rūpinosi išlaikyti savo darbo vietas ir organizacijos veikloje aktyviai nedalyvavo. Panaikinus karinę padėtį 1938 m. ir Vokietijai okupavus Austriją (1938) buvo aišku, kad kraštas netrukus atiteks Vokietijai, todėl draugijos narių skaičius ėmė sparčiai mažėti, o veikla netrukus ir visai apmirė.

Išvados

“Santara” buvo įsteigta 1912 metais Tilžėje XX a. pradžioje įsikūrusių jaunimo draugijų Mažojoje Lietuvoje veiklai koordinuoti. Draugijų veikla buvo tik kultūrinio pobūdžio, nukreipta lietuvių kalbai stiprinti ir puoselėti. Pavienės draugijos rengė pasilinksminimo vakarus, kuriuose dainuodavo, vaidindavo lietuviškus veikalus, deklamuodavo lietuvių poetų eiles. Draugijų veikla buvo silpna.

Po Pirmojo pasaulinio karo atsikūrusių draugijų veikla niekuo nesiskyrė nuo prieškarinės: reti skyrių susirinkimai, viena kita ekskursija po kraštą, kelios šventės.

1923 metais Lietuvai prisijungus kraštą “Santaros” draugijos veikė labai silpnai. Lietuvos vyriausybė protegavo Šaulių sąjungą bei kitas didlietuvių organizacijas. “Santaros” draugijos nebuvo remiamos ir neturėdamos lėšų veiklos beveik nevystė. Kad po 1923 metų “Santaros” draugijų Lietuvos vyriausybė nerėmė, rodo siekimas prijungti “Santarą” prie kitų organizacijų. Iki 1934 metų “Santaros” draugijos vos gyvavo. 1934 metai – lūžis sąjungos

veikloje, kurį pirmiausia galime sieti su pasikeitusia Lietuvos vyriausybės politika. 1934 metais prasidėjęs griežtos politikos kursas prieš vokiečių organizacijas krašte lėmė “Santaros” pertvarkymą, jos veiklos suaktyvėjimą. 1934 metais “Santara” buvo pertvarkyta pagal “Jaunosios Lietuvos” sąjungos pavyzdį: įvestas vado principas, uniformos, pradėta rengti rikiuotė. “Santarą” pradėjo remti Lietuvos vyriausybė, ji turėjo tapti atsvara vokiškoms nacistinėms organizacijoms.

Tačiau vyriausybei nepavykus apriboti krašto nacistinių organizacijų, vėl buvo pereita prie tos pačios politikos draugijos atžvilgiu kaip ir iki 1934 metų. Naujai besiklostanti padėtis krašte A. Baldžiaus valdymo laikotarpiu lėmė, jog nuo 1936 metų prasidėjo “Santaros” veiklos silpnėjimas. Krašte įsigalint nacistinėms organizacijoms lietuviškų organizacijų veikla silpnėjo, nariai pradėjo išstoti iš organizacijų. Tai ypač tapo akivaizdu 1938 metais, kai iš “Santaros” išstojo apie 500 – 600 narių.

Dėl Noimano ir Zaso proceso “Santaros” veikla labai suaktyvėjo, išaugo jos skyrių skaičius, o po 1936 metų, Lietuvos vyriausybei laikantis nuolaidumo politikos Vokietijos bei krašto vokiečių atžvilgiu, “Santaros” veikla silpnėjo, kol 1938 metų pabaigoje “Santara” beveik nebevykdė jokios veiklos.

Išnašos

- ¹ *Ruffmann K. H.* Deutsche und Litauen in der Zwischenkriegszeit. Lüneburg, 1994. S. 20.
- ² *Žalys V.* Kova dėl identiteto: kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923 – 1939 m. Lüneburg, 1993. P. 30.
- ³ Ten pat. P. 36.
- ⁴ LVCA. F. 1498. Ap. 1. B. 11. L. 3.
- ⁵ Ten pat. L. 3.
- ⁶ *Žostautaitė P.* Klaipėdos kraštas 1923 – 1939. Vilnius, 1992. P. 126.
- ⁷ *Žalys V.* Kova... P. 66.
- ⁸ Ten pat. P. 36.
- ⁹ *Vanagaitis J.* Kovos kelias. Klaipėda, 1938. P. 102.
- ¹⁰ Lietuvių enciklopedija. T. 1. Boston, 1953. P. 228.
- ¹¹ *Žalys V.* Kova... P. 14.
- ¹² *Vanagaitis J.* Kovos kelias... P. 121.
- ¹³ Ten pat. P. 65.
- ¹⁴ Ten pat. P. 131.
- ¹⁵ Ten pat.
- ¹⁶ Mažosios Lietuvos lietuviško jaunimo judėjimas // Jaunoji karta. 1936. Nr. 16. P. 340.
- ¹⁷ Iš suvažiavimo Lietuvių draugijos Mažojoje Lietuvoje // Birutė. 1912. Rugsėjo 16. Nr. 33.
- ¹⁸ Ten pat.
- ¹⁹ “Santaros” suvažiavimas // Apžvalga. 1912. Spalio 11. Nr. 80.
- ²⁰ Ten pat. 1912. Spalio 12. Nr. 41.
- ²¹ Ten pat.
- ²² Draugijų darželis // Birutė. 1913. Sausio 3. Nr. 1.
- ²³ Ten pat. 1913. Vasario 14. Nr. 7.
- ²⁴ Ten pat. 1913. Liepos 19. Nr. 29.
- ²⁵ Ten pat. 1913. Balandžio 18. Nr. 16.
- ²⁶ Ten pat. 1913. Sausio 3. Nr. 16.
- ²⁷ Iš suvažiavimo... // Ten pat.
- ²⁸ *Gelžinis M.* Klaipėdos krašto lietuvių tautinio jaunimo “Santara” // Lietuvos pajūris. Monrealis. 1985. Gruodžio Nr. 35.
- ²⁹ Ten pat.
- ³⁰ Jaunųjų draugijos atstovų “Santaros” istorija // Mažosios Lietuvos jaunimas. 1932. Lapkričio 4. Nr. 34.
- ³¹ Ten pat.

- 32 *Ašmys V. Priekulės viltis. Klaipėda, 1993.*
- 33 “Santara” daug nuveikė visose srityse // *Jaunoji karta. 1937. Nr. 51. P. 1045.*
- 34 LVCA. F. 1493. Ap. 1. B. 5. L. 17.
- 35 Ten pat.
- 36 Ten pat.
- 37 Ten pat.
- 38 Ten pat.
- 39 Ten pat. P. 84.
- 40 Kas yra Santara? Klaipėda, 1936. P. 14.
- 41 *Ašmys V. Priekulės... P. 99.*
- 42 Ten pat. P. 99.
- 43 Saugų jaunųjų draugijos “Žiedas” susirinkimas // Ten pat. 1933. Vasario 9. Nr. 3.
- 44 *Ašmys V. Priekulės... P. 117.*
- 45 “Santaros” draugijų metinis atstovų suvažiavimas // *Mažosios Lietuvos jaunimas. 1932. Gruodžio 2. Nr. 35.*
- 46 *Pajūris J. Lietuviškumo likimas Klaipėdos krašte // Jaunoji karta. 1935. Nr. 17. P. 360.*
- 47 Ten pat.
- 48 *Gelžinis M. Klaipėdos krašto... // Ten pat. 1985. Sausis. Nr. 36.*
- 49 *Pajūris J. Lietuviškumo... // Ten pat. P. 361.*
- 50 Klaipėdos krašto lietuvių jaunimo veikimo gairės // *Mažosios Lietuvos jaunimas. 1934. Liepos 26. Nr. 15.*
- 51 Ten pat.
- 52 Ten pat.
- 53 *Gelžinis M. Klaipėdos krašto... // Ten pat. 1985. Vasaris. Nr. 37.*
- 54 Kas yra Santara?.. P. 19.
- 55 Ten pat.
- 56 *Septynius J. “Santaros” suvažiavimą prisiminus // Mažosios Lietuvos jaunimas. 1933. Gruodžio 14. Nr. 24.*
- 57 Ten pat.
- 58 *Pajūris J. Lietuviškumo... // Ten pat. P. 360.*
- 59 LVCA. F. 1498. Ap. 1. B. 3. L. 158.
- 60 Ten pat. B. 26^a. L. 2.
- 61 Ten pat.
- 62 LVCA. F. 1493. Ap. 1. B. 18. L. 3.
- 63 Kas yra Santara?.. P. 21.
- 64 Ten pat. P. 29.
- 65 Iškilmingas “Santaros” karinio parengimo kursų atidarymas // *Jaunoji karta. 1935. Nr. 41. P. 871.*
- 66 LVCA. F. 1498. Ap. 1. B. 29. L. 4.
- 67 Darbo vaisiai // *Jaunoji karta. 1936. Nr. 39. P. 792.*
- 68 “Santara” reikalauja // *Jaunoji karta. 1936. Nr. 2. P. 442.*
- 69 Kretingos rajone panaikintas “Jaunosios Lietuvos” skyrius // *Jaunoji karta. 1934. Nr. 50. P. 828.*
- 70 “Jaunoji Lietuva” ir “Santara” // *Jaunoji karta. 1937. Nr. 26. P. 530.*
- 71 Santariečių ir lietuvių bendra kultūrinė veikla // *Jaunoji karta. 1938. Nr. 42. P. 862.*
- 72 “Jaunoji Lietuva” ir “Santara” // Ten pat.
- 73 Daugiau saulės atvaduotam pajūriui // *Jaunoji karta. 1935. Nr. 46. P. 982.*
- 74 Ten pat.
- 75 Mūsų keliai // *Jaunoji karta. 1935. Nr. 51–52. P. 1110.*
- 76 Kauno jaunlietuviai iškilmingai paminėjo Klaipėdos atvadavimo sukaktuves // *Jaunoji karta. 1935. Nr. 4. P. 69.*
- 77 Iki pasimatymo // *Jaunoji karta. 1936. Nr. 30–31. P. 632.*
- 78 Klaipėdos krašto “Santara” // *Jaunoji karta. 1935. Nr. 7. P. 147.*
- 79 Santariečių ir jaunlietuvių bendra kultūrinė veikla // *Jaunoji karta. 1938. Nr. 42. P. 862.*
- 80 “Santaros” vadovybė gavo iš “Jaunosios Lietuvos” knygynėlius // *Jaunoji karta. 1935. Nr. 44. P. 847.*
- 81 Iškilmingas “Santaros” karinio parengimo... // Ten pat.
- 82 Jaunučių stovykla baigiasi // *Jaunoji karta. 1934. Nr. 50. P. 828.*
- 83 Pasikeitimas SSO vadovybėje // *Jaunoji karta. 1938. Nr. 28. P. 583.*
- 84 “Santara” reikalauja // Ten pat.
- 85 Lietuvių kalbos ir rašybos kursų pabaigtuvės // *Jaunoji karta. 1935. Nr. 15. P. 333.*
- 86 “Santaros” Klaipėdos miesto choras // *Jaunoji karta. 1935. Nr. 20. P. 443.*
- 87 Ramučių skyrius įsteigė chorą // *Santara. 1939. Vasario 3. Nr. 5.*

- ⁸⁸ LVCA. F. 1493. Ap. 1. B. 18. L. 4.
- ⁸⁹ LVCA. F. 1498. Ap. 1. B. 3. L. 15.
- ⁹⁰ Ką santariečiai veiks šią žiemą // Jaunoji karta. 1936. Nr. 43. P. 871.
- ⁹¹ Gerbdami motiną, turime garbinti ir jos kalbą // Jaunoji karta. 1935. Nr. 20. P. 442.
- ⁹² LVCA. F. 1493. Ap. 1. B. 18. L. 4.
- ⁹³ LVCA. F. 1498. Ap. 1. B. 2. L. 100.
- ⁹⁴ Buvome sulaukę svečių // Jaunoji karta. 1935. Nr. 51 – 52. P. 1110.
- ⁹⁵ Priekuliškiams lavinimosi kursai // Santara. 1938. Nr. 8.
- ⁹⁶ Darbo vaisiai // Jaunoji karta. 1936. Nr. 39. P. 792.
- ⁹⁷ Pirmieji “Santaros” karinio parengimo kursai užbaigti // Jaunoji karta. 1935. Nr. 48. P. 1030.
- ⁹⁸ LVCA. F. 1493. Ap. 1. B. 18. L. 4.
- ⁹⁹ “Santaros” sporto ir propagandos kursai Klaipėdoje // Mažosios Lietuvos jaunimas. 1934. Spalio 18. Nr. 21.
- ¹⁰⁰ “Santaros” 1938 metų veiklos apžvalga // Santara. 1939. Sausio 27. Nr. 4.
- ¹⁰¹ “Santaros” vadų kursai buvo baigti iškilmingai // Jaunoji karta. 1938. Nr. 11. P. 231.
- ¹⁰² Vadų kursai // Jaunoji karta. 1938. Nr. 10. P. 211.
- ¹⁰³ Ten pat.
- ¹⁰⁴ Sėkmingai vyksta “Santaros” vadovų kursai // Santara. 1939. Vasario 10. Nr. 6.
- ¹⁰⁵ LVCA. F. 1498. Ap. 1. B. 2. L. 91.
- ¹⁰⁶ “Santaros” kovos kelias // Jaunoji karta. 1936. Nr. 34. P. 694.
- ¹⁰⁷ LVCA. F. 1498. Ap. 1. B. 3. L. 158.
- ¹⁰⁸ *Žostautaitė P.* Klaipėdos kraštas 1923 - 1939. Vilnius, 1992. P. 254.
- ¹⁰⁹ Atsisveikinimas su savo mokytoju // Jaunoji karta. 1936. Nr. 1. P. 13.
- ¹¹⁰ Kilnojami mokytojai // Jaunoji karta. 1936. Nr. 21. P. 443.
- ¹¹¹ Einheitslistės direktorija atleido du mokytojus santariečius // Jaunoji karta. 1936. Nr. 23. P. 482.
- ¹¹² Dėl didelio direktorijos žygio neleisti jaunimui mokyklose daryti susirinkimus // Jaunoji karta. 1936. Nr. 9. P. 194.
- ¹¹³ Ten pat.
- ¹¹⁴ Žaliojo fronto atsakymas einheitslistės direktorijai ir tautos pabėgėliams // Jaunoji karta. 1936. Nr. 25. P. 521.
- ¹¹⁵ Einheitslistės direktorija atleido ... // Ten pat.
- ¹¹⁶ Klaipėdos miesto visų “Santaros” skyrių susirinkimas // Jaunoji karta. 1936. Nr. 25. P. 521.
- ¹¹⁷ “Santaros” kovos kelias // Ten pat.
- ¹¹⁸ Priekulė iškilmingai paminėjo tautos šventę // Jaunoji karta. 1936. Nr. 37. P. 754.
- ¹¹⁹ LVCA. F. 1498. Ap. 1. B. 27. L. 4.
- ¹²⁰ Klaipėdos krašto jaunimo organizacinis vienijimas // Santara. 1939. Kovo 10. Nr. 10.
- ¹²¹ LVCA. F. 1498. Ap. 1. B. 1. L. 36.
- ¹²² Degė keturioliktas nepriklausomybės laužas // Jaunoji karta. 1938. Nr. 30. P. 628.
- ¹²³ LVCA. F. 1498. Ap. 1. B. 29. L. 4.
- ¹²⁴ Ryžkimės daugiau dirbti - platus laukas sodžiuje // Jaunoji karta. 1936. Nr. 44. P. 891.
- ¹²⁵ Kas yra ir ko siekia “Santara” // Santara. 1939. Sausio 13. Nr. 2.
- ¹²⁶ Ūkininkai domisi “Santaros” judėjimu // Jaunoji karta. 1936. Nr. 19. P. 405.
- ¹²⁷ Buvo reikšmingas “Santaros” suvažiavimas // Jaunoji karta. 1937. Nr. 50. P. 1023.
- ¹²⁸ Ten pat.
- ¹²⁹ Klaipėdos kraštas buvo, yra ir amžinai paliks lietuviškas // Jaunoji karta. 1935. Nr. 42. P. 891.
- ¹³⁰ “Santaros” susirinkimas // Santara. 1939. Vasario 3. Nr. 5.
- ¹³¹ LVCA. F. 1498. Ap. 1. B. 3. L. 158.
- ¹³² Ar taip turi elgtis “Ordnungsdienstas” // Santara. 1939. Sausio 13. Nr. 2.
- ¹³³ *Gelžinis M.* Klaipėdos krašto lietuvių tautinio jaunimo “Santara” – tautinės kovos ir kultūrinės veiklos organizacija // Lietuvos pajūris. 1985. Rugsėjo 43.
- ¹³⁴ Ten pat.
- ¹³⁵ LVCA. F. 1498. Ap. 1. B. 3. L. 158.
- ¹³⁶ Ten pat.
- ¹³⁷ Ten pat. L. 160.
- ¹³⁸ *Žalys V. Kova...* P. 88.